

The Gleaner

Vol 19 (1993)

In Memoriam of C. Th. Dimaras

«Ερμής ο Λόγιος. Περίοδος νέα. Εν Αιγίνη, 1
Ιανουαρίου 1829»

Πόπη Πολέμη

doi: [10.12681/er.269](https://doi.org/10.12681/er.269)

To cite this article:

Πολέμη Π. (1993). «Ερμής ο Λόγιος. Περίοδος νέα. Εν Αιγίνη, 1 Ιανουαρίου 1829». *The Gleaner*, 19, 244–274.
<https://doi.org/10.12681/er.269>

«ΕΡΜΗΣ Ο ΛΟΓΙΟΣ. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΝΕΑ.
ΕΝ ΑΙΓΙΝῃ, 1 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1829»

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΠΟΥ ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ στή συνέχεια, καθαρογραμμένο δια Χειρὸς Κωνσταντίνου Ἀσωπίου, ἀπόκειται στὸ ἀταξινόμητο τμήμα τοῦ ἀρχείου του, ποῦ βρίσκεται στὸ Τμήμα Χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης (Ἀσ. Σύμμεικτα V/1,16).¹

Φιλολογία

Τὸ πρὸ ὀλίγου ἐκδοθὲν φυλλάδιον μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἐρμῆς ὁ Λόγιος. Περίοδος νέα. Ἐν Αἰγίνῃ, 1 Ἰανουαρίου 1829» μεγάλως ἐκίνησε τὴν περιεργίαν τῶν φιλομαθῶν, καὶ τοὺς ἔδωκε χρηστάς ἐλπίδας ὅτι ὁ τῶν γραμμάτων οὗτος ἐφορεύων θεός, ὑποχωρήσας πρὸς καιρὸν εἰς τὸν ἐχθρὸν τῶν τοιούτων Ἕλληνα, ἔρχεται πάλιν, μὲ δειλὸν ἀκόμη βῆμα προβαίνων, νὰ ἀναλάβῃ τὴν διακοπεῖσαν ἐφορείαν του. Ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα, Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, πρώτη φιλολογικὴ ἐφημερὶς τῶν Ἑλλήνων, μ' ὅλα τὰ ἐλλείμματα, τὰ ὁποῖα καὶ διὰ τὸν τόπον ἐν ᾧ, καὶ διὰ τὸν καιρὸν καθ' ὃν ἐκδίδετο, ἔπρεπεν ἀναγκαίως νὰ ἔχῃ, ἀναντίρρητον ὅμως εἶναι ὅτι συνέβαλεν ὄχι ὀλίγον καὶ τὴν φιλοτιμίαν τῶν νέων νὰ ἐρεθίσῃ καὶ τὴν κοινωνίαν νὰ συνδέσῃ τῶν ἀπανταχοῦ γῆς ἐσκορπισμένων ὁμογενῶν λογίων. Γενόμενος δὲ τὸ κοινὸν ταμεῖον τῶν τότε γνώσεων, καὶ τῶν πρώτων δοκιμιῶν τῆς παλιγγενεσίας ἡμῶν, ὄχι μόνον ἐπηύξησε τὴν πείραν διὰ τῆς εἰς τὸ αὐτὸ συγκεφαλαιώσεως, ἀλλὰ καὶ προφανῶς προητοίμασε πλαγίως καὶ τοῦλάχιστον ἐπετάχνε τὴν ὠρίμασιν τῶν τρωινῶν συμβάντων. Ὅθεν θέλει μένει πάντοτε ὡς πιστὸν κάτοπτρον τῆς ἐν καιρῷ ἠθικῆς ἡμῶν καταστάσεως, καὶ ὡς ἱστορικὸν μνημεῖον, ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον εἰς τὴν σειρὰν τῆς νεωτέρας ἡμῶν ἱστορίας.

1. Τὸ χειρόγραφο ἀποτελεῖται ἀπὸ 3 ἡμίκλαστα δίφυλλα. Τὸ τελευταῖο φύλλο εἶναι λευκὸ· τὸ κείμενο καταλαμβάνει τὸ δεξιὸ ἡμίφυλλο (σελίδες ἀριθμημέναι 1-10). Ἡ ἔκδοσις ἀκολουθεῖ πιστὰ τὸ πρωτότυπο, ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμέναις διορθώσεις στὴ στίξιν. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ κείμενα τοῦ Παραρτήματος.

Είναι δὲ οἴκοθεν φανερόν ὅτι τὰ ἐκεῖ φαινόμενα πρῶτα κινήματα, ὁμοιάζοντα μὲ τὰ πατήματα τῶν νεωστὶ ἀπὸ πολυχρονίου ἀσθενείας ἀναλαμβάνοντων, ἔπρεπεν ἔξ ἅπαντος νὰ ἦναι δειλά, ἄτονα, σφαλερὰ καὶ πολλακίς ἄσκοπα. Τὴν σήμερον εἰς τόπον ἐλεύθερον, εἰς αὐτὸν τὸν τόπον τῶν γενεθλίων του, καὶ εἰς καιρὸν εὐτυχῆ ἐκδιδόμενος ὁ νέος Λόγιος Ἐρμῆς θέλει εἶναι βέβαια καὶ ὀρθότερος καὶ τελειότερος. Τὰ δὲ ἐν αὐτῷ κινήματα ἐλπίς εἶναι νὰ ὁμοιάζον τὰ πατήματα ἐκείνων, οἵτινες πρὸ πολλοῦ ἀναρροθέντες, καὶ τελειότερα παρὰ πρότερον ὑγιάναντες, ὅχι μόνον νὰ βαδίζωσιν ἀσφαλῶς, ἀλλὰ καὶ νὰ τρέχωσι καὶ νὰ σκιρτῶσι δύρνανται.

Ἄλλ' ἐν ᾧ χαίρομεν διὰ τὴν αἰσίαν ταύτην θεοφάνειαν ἀποροῦμεν διὰ τὴ γίνεται τόσον δειλά, τόσον λαθραῖα καὶ τόσον σκοτεινὰ ὥστε ἀγροῦμεν καὶ τοὺς ἱεροφάντας καὶ τοὺς δαδούχους, καὶ τὸν τρόπον καὶ τὸν σκοπὸν. Εἰ μὲν ἔγινε τοῦτο διὰ νὰ δοκιμάσων οἱ ἐπιστάται τὴν προθυμίαν τοῦ κοινοῦ εἰς τὴν ἀκολούθησιν τοῦ ἔργου, ἔστωσαν βέβαιοι, ἡμποροῦμεν νὰ τοὺς εἴπωμεν μὲ κάποιαν πεποιθήσιν, ὅτι τὸ ἔργον θέλει εὐρεῖ καὶ καλὴν καὶ μεγάλην ὑποδοχὴν. Εἰ δὲ πάλιν μόνον διὰ νὰ δώσωσι μίαν περιέργον ἐπιγραφὴν εἰς τὸ παρὸν πονημάτιον, τοὺς ἐπαινοῦμεν διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ὀνόματος, τοὺς μένομεν ὑπόχρεοι διὰ τὸ προσφερόμενον, λυπούμεθα ὁμῶς ὅτι εἶναι τὸ μόνον.

Ἡ ὕλη τοῦ φυλλαδίου ἐκίνησεν ἔτι περισσότερον τὴν περιορίαν τῶν φιλομαθῶν. Διότι ἡ περιεχομένη διεξοδικὴ ἐπίκρισις τῆς πρὸ ἔτων τεσσάρων ἐκδεδομένης Γραμματικῆς ἐνὸς τῶν ἐπισημοτέρων ὁμογενῶν λογίων, τοῦ κυρίου Ν. Βάμβα, διαίρεσεν εὐθὺς εἰς δύο τὰς γνώμας τῶν ἀναγνωστῶν. Διότι ὅσοι ἐνθυμοῦντο ὅτι ὁ ἀνὴρ οὗτος, συνεργάτης ἕνα καιρὸν τῆς διαβοήτου Κιβωτοῦ, συμπατριώτης, γνήσιος μαθητής, φίλος καὶ πολὺν καιρὸν γραφεὺς τοῦ σοφοῦ Κοραῆ, ἐκηρύχθη παρησιᾶ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ὡς ὁ μόνος τῶν Γραικῶν ἱκανὸς νὰ ὀργανίση ἐθνικὴν σχολὴν (ἴδε προλεγόμενα εἰς Βεκκαρίαν, ἐκδόσεως β' σελ. ρδ' σημ. 2), ἐπειδὴ εἰς τὸν τῆς σχολῆς καὶ εἰς τὸν τῆς Γραμματικῆς ὀργανισμὸν ἀπαιτεῖται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἢ αὐτὴ κρίσις, ἔπρεπεν οὗτοι νὰ προσμένωσιν ἀπὸ τὸν ἱκανὸν ὀργανιστὴν τῆς ἐθνικῆς σχολῆς τὴν ἀληθῶς ἐθνικὴν γραμματικὴν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ὅχι μὲ θάρρος ἀντιτασσομένην, ἀλλ' ἀδιστακτως προτιμωμένην ἀπὸ τὰς γραμματικὰς τῶν ἐπισημοτέρων φιλολόγων τῆς Ἐδρῶπης. Ὅσοι ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἐνθυμοῦντο ὅτι ὁ κύριος Βάμβας ἀποδυθεὶς εἰς πράγματα ὑψηλοτέρας ἰδέας, Πηγορικῆς, Ἠθικῆς, Χημικῆς, Μαθηματικῆς καὶ Μεταφυσικῆς, δὲν εἶχεν οὔτε καιρὸν, ἀλλ' οὔτε φῦσιν νὰ διαπρέψη εἰς τόσον πολυειδὲς στάδιον, ἔπρεπε κατὰ τὸ εἰκὸς καὶ οὔτοι

νά προσέξουν εἰς τὸ φυλλάδιον διὰ νὰ ἴδωσιν ἂν ἡ Γραμματικὴ αὐτὴ τῆς Κιβωτοῦ μᾶλλον ἢ τῶν τοῦ Κοραῖ προλεγομένων ὄζη. "Ὅθεν δι' ὄλους αὐτοὺς τοὺς λόγους δὲν εἶναι σχεδὸν λόγιος ὅς τις δὲν ἀνέγνωσεν ἀπλήστως, τοῦλάχιστον εἰς τοῦτα τὰ μέρη, τὸ περιεργον τοῦτο πονημάτιον. Μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν οἱ μὲν ἐφεύσθησαν τῶν ἐλπίδων, οἱ δὲ μετὰ χαρῆς παρετήρησαν ὅτι οἱ "Ἕλληνες ἔφθασαν ἓνα καιρόν, καθ' ὃν ἀρχίζει νὰ ἐκλείπη πάσης λογῆς ἀποθέωσις. Οὔτε Μυθολογίας εἶναι πλέον καιρός, ἀλλ' οὔτε καιρός τῶν τεραστίων. Ὁ "Ἕλληρ ἐξετάζει τὴν σήμερον ὄχι τίς ὁ λέγων, ἀλλὰ τί τὸ λεγόμενον.

"Ἐν ἄλλο συστατικὸν τοῦ φυλλαδίου εἶναι ὁ τρόπος τῆς γραφῆς. Διότι μακρὰν ἀπὸ ὕβρεις καὶ σαρκασμούς, μόλις συγχωροῦντες οἱ ἐκδοταὶ καμμίαν μικρὰν ἐν καιρῷ εἰρωνεῖαν χωρίζοντες παντάπασιν τὸ πρόσωπον τοῦ συντάκτου ἀπὸ τὸ σύνταγμα, μὲ τὰ ὄπλα τοῦ συλλογισμοῦ, μὲ μαρτυρίας ἐνδόξων συγγραφέων καὶ ἐπισήμων Γραμματικῶν, μὲ τὰς ἀντιφάσεις τῶν ἐπομένων πρὸς τὰ ἠγούμενα, ἐλέγχουσι τὸ σαθρὸν τῆς γραμματικῆς ταύτης. Καὶ εἶναι ἀπίστευτος ἢ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἐπικρατούσα σύγχυσις καὶ ἀταξία, ἀπίστευτος ὁ ἀριθμὸς τῶν σφαλμάτων, εἰς τὰ ὅποια ὑπέπεσαν ὁ ἄλλως σοφὸς ὀργανιστὴς τῆς ἐθνικῆς σχολῆς. Διότι καὶ αὐθις καταβάς εἰς ὅσα πρὸ πολλοῦ εἶχε καταφρονήσει, εἰς τὰ Κιβώτεια, ἐξῆλθε τῆς ὑψηλῆς σφαίρας του, χωρὶς νὰ ἐνθυμηθῇ ὅτι ὁ Πρωτεύς, ὅστις μετέβαιεν εὐκόλως ἐκ τῆς μᾶς εἰς τὴν ἄλλην μορφήν, ἦτον μόνον μυθολογούμενον πρόσωπον. Καὶ ἐνταῦθα πολλὰ προσφυνῶς ἤμπορεῖ κανεὶς νὰ παραφύσῃ τὸ τοῦ Ἰσοκράτους «Ταύτης δὲ τῆς ἀνωμαλίας καὶ τῆς ταραχῆς αἰτιὸν ἔστιν, ὅτι τὴν γραμματικὴν ὡσπερ ἱερωσύνην, παντὸς ἀνδρὸς εἶναι νομίζουσιν».

Νομίζομεν ὅτι δὲν θέλομεν κάμει πρᾶγμα δυσάρεστον εἰς τοὺς ἀναγνώστας, ἐὰν παρατρέχοντες τὰ μικρότερα, παραιτοῦντες τὰς ἀποδείξεις καὶ μαρτυρίας, ἐκδώσωμεν διὰ τῆς ἐφημερίδος μίαν παρεκβολὴν (extra!) τοῦ φυλλαδίου τούτου εἰς τόσους χωριστοὺς ἀριθμοὺς παρατηρήσεων περὶ τῶν κυριωτέρων, φυλάττοντες τὴν αὐτὴν τάξιν, μεταχειριζόμενοι τὴν αὐτὴν γλῶσσαν, ὡς ἐκ μέρους τῶν ἐκδοτῶν, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰς αὐτὰς λέξεις καὶ φράσεις. Καὶ τοῦτο διὰ νὰ μὴ μακρονθῶμεν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου.

Μεταδίδοντες δὲ ταῦτα παραπέμπομεν τὸν περιεργον ἀναγνώστην εἰς αὐτὸ τὸ φυλλάδιον, ἐπιλέγοντες μὲ εἰλικρίνειαν ὅτι θέλει εὖρεῖ πολλά πράγματα διόλου νέα, ἐμπειρίαν εἰς τὰ τοιαῦτα μεγάλην, καὶ βαθεῖαν γνῶσιν τῆς Γραμματικῆς τέχνης, καὶ προλέγοντες εἰς αὐτὸν ἀδιστακτικῶς ὅτι δὲν θέλει μεταμεληθῆ διὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ πονηματίου τούτου. Εὐχόμενοι

δὲ νὰ γνωρίσωμεν τοὺς ἐκδότας, ἐὰν τοῦτο δὲν γίνεται τοὺς παρακαλοῦμεν νὰ μᾶς χαρίσουν καὶ ἄλλα παρόμοια.

Ἐκ Παλαιῶν Πατρῶν. 1 Φεβρουαρίου 1829

B.B.

Παραεκβολὴ τοῦ φυλλαδίου «Ἑρμῆς ὁ Λόγιος. Περίοδος νέα. Ἐν Αἰγίνῃ, Ἰανουαρίου 1. 1829».

1ον. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ βιβλίου εἶναι «Γραμματικὴ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης», καὶ ὅμως ἀπ' ἀρχῆς ἕως τέλους δὲν πραγματεύεται παρὰ μόνον περὶ τῆς Ἀττικῆς διαλέκτου. Καὶ μ' ὅλον ὅτι σελίδι 123 μᾶς παραπέμπει εἰς τὸ περὶ Συντάξεως καὶ σελίδι 174 μᾶς παραπέμπει εἰς τὸ περὶ Διαλέκτων μὲ ταύτην τὴν φράσιν «βλέπε περὶ διαλέκτων», οὔτε τὸ ἔν, οὔτε τὸ ἄλλο ἐνθυμίσθαι νὰ προσέσθῃ. Ἄλλ' οὐδὲ κἂν ἐπιγράφει τὸ βιβλίον «Τόμον Πρωτον», διὰ νὰ μᾶς δώσῃ ἐλπίδας ὅτι εἰς τὸν δεύτερον θέλει ἀναπληρώσει ὅλα τὰ ἐλλείποντα.

2ον. Σελίδι 4. Ὁ ὁρισμὸς, τὸν ὁποῖον δίδει τῆς διφθόγγου ἐν γένει, εἶναι ψευδής, καὶ ἀνομοῖζει μόνον εἰς τὰς κυρίας λεγομένας διφθόγγους.

3ον Ἡ διαίρεσις τῶν Γραμμάτων, ἣτις ἔπρεπε νὰ ἦναι ὀλόκληρος εἰς ἓν μέρος ἐδρίσκειται ἐσπαρμένη εἰς τρία ἢ τέσσαρα μέρη τῆς γραμματικῆς, χωρὶς σχέσιν καὶ σκοπόν.

4ον. Ἀκολουθῶς τῶν παραδειγμάτων τῶν κλίσεων θέτει καὶ συνηρημένα. Καὶ ὅμως τί ἐστὶ συναίρεσις τὸ διδάσκει εἰς τὸ δεύτερον μέρος.

5ον. Σελίδι 42 καὶ 52 διαιρεῖ τῆς πέμπτης τὰ συνηρημένα εἰς ὀλοπαθῆ καὶ μὴ ὀλοπαθῆ ἀθαιρέτως καὶ ἀτογνωμόνως ἐναντίον εἰς τὸ κῶρος τῶν παλαιῶν καὶ νεωτέρων Γραμματικῶν, οἵτινες δὲν δέχονται κυρίως ὀλοπαθῆ παρὰ μόνον εἰς τὰς ἰσοσυλλάβους κλίσεις. Τὰ παραδείγματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐπιστηρίζει τὴν θεωρίαν του, πλακῶεις καὶ τιμήεις, δὲν ἔχουσι παντελῶς ὁμοιότητα πρὸς τὰ ἀνάλογα τῶν ἄλλων κλίσεων· τὸ δὲ Περικλοῦς διόλου ἀνύπαρκτον.

6ον. Ἡ διαίρεσις τῶν κλίσεων καὶ ἡ ἐν τοῖς παραδείγμασιν ἐπικρατοῦσα σύγκυσις θέλει βιάζει πάντοτε τὸν μαθητὴν νὰ ἀνατρέχῃ πρὸς κατάληψιν τῶν αὐτῶν εἰς ἄλλας Γραμματικὰς. Ὁ Λάσκαρις ὡς πρὸς τοῦτο εἶναι πολὺ μεθοδικώτερος.

7ον. Σελίδι 68 διαιρῶν τὸ ρῆμα εἰς ἐνεργητικόν, παθητικὸν καὶ οὐδέτερον ὑποσημειώνει ὅτι καὶ τὸ μέσον εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ ἐνεργητικόν, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι εἶναι εἰς παθητικὴν φωνὴν (καὶ τοῦτο χωρὶς νὰ ἐξηγήσῃ πρῶτον

τί ἔστι φωνή ῥήματος). Ὁ αὐτὸς δὲ πάλιν σελίδι 123 σημειώνει «Λέγονται οὕτως (μέσα δηλ.), διότι ἔχουσι σημασίαν μεταξὺ ἐνεργητικοῦ καὶ παθητικοῦ». «Ποῖον τῶρα εἶναι τὸ ἀληθινόν; τὸ πρῶτον, ἢ τὸ δεύτερον; —Εἰς τὴν αὐτὴν σελίδα 123 ἐν σημειώσει προσθέτει ὅτι καὶ τὰ ἀποθετικά ὑπάρχονται εἰς τὴν κλάσιν τῶν μέσων. Καὶ ὁμως τὰ μὲν ἀποθετικά ὀλίγους στίχους παρακάτω τῆς αὐτῆς σελίδος 123 φανερόνουν ἀπλήν ἐνέργειαν μὲ φωνὴν πάντοτε παθητικὴν· τὰ δὲ μέσα ἀνωτέρω σελ. 68 ἐσήμαιναν ἐνέργειαν, τὴν ὁποίαν κάμνομεν εἰς ἑαυτοὺς ἀμέσως, ἢ δι' ἄλλων. Ἄπ' ὅλα ταῦτα ποῖον εἶναι τὸ ἀληθινόν;

8ον. Σελίδι αὐτόθι 68 τοὺς χρόνους, τοὺς ὁποίους ὅλοι οἱ Γραμματικοὶ παλαιοὶ καὶ νεώτεροι διαιροῦσιν εἰς ἕξ, αὐτὸς τοὺς ἀξάγει εἰς ἑνέα. Ἄλλὰ ὅταν στοχάζεται διαφόρους χρόνους τοὺς δευτέρους ἀορίστους καὶ μέλλοντας, διὰ τί νὰ μὴ χωρίσῃ καὶ τοὺς δευτέρους παρακειμένους καὶ ὑπερσυντελίους, καὶ οὕτω νὰ τοὺς ἀξήσῃ εἰς ἑνδεκα; Ἡμποροῦσεν, ἂν ἤθελε, νὰ προσθέσῃ εἰς τὸν κατάλογον καὶ τοὺς δισηχηματίστους ἐνεστῶτας ὡς διαφόρους χρόνους.

9ον. Εἰς τὸ περὶ ἐγκλίσεων σελ. 69 σημειωτέον α' ὅτι ὁ ὀρισμὸς εἶναι ἀκατάληπτος· β' ὅτι ἀπὸ τρεῖς περιγραφάς, τὰς ὁποίας κάμνει εἰς τὸν ὀρισμὸν, παράγει πέντε ἐγκλίσεις, χωρὶς νὰ μᾶς ἐξηγήσῃ ποῖον μέρος τοῦ ὀρισμοῦ ἀρμόζει εἰς τὴν μίαν καὶ ποῖον εἰς τὴν ἄλλην: ἂν π.χ. τὸ πρῶτον μέρος ἀρμόζῃ εἰς τὴν ἀπαρέμφατον, ποία εἶναι τότε ἡ ὀριστικὴ; γ' εἰς τὸ περὶ ἐγκλίσεων κατὰ μέρος σελ. 85 οὔτε μνεία παντελῶς γίνεται, οὔτε ἐφαρμογὴ τῆς παρουσίας ἐξηγήσεως.

10ον. Σελίδι 86 «τρεῖς εἶναι, λέγει, οἱ κύριοι χρόνοι, ὁ ἐνεστώς, ὁ μέλλον καὶ ὁ ἀόριστος». Κυρίους πρέπει νὰ ἐννοῇ τοὺς λεγομένους ἀρκτικούς ἢ πρωτεύοντας. Ἄλλὰ τίς δὲν ἠξενύρει ὅτι οἱ ἀρκτικοὶ χρόνοι εἶναι ὁ ἐνεστώς, ὁ μέλλον καὶ ὁ παρακειμένος; Καὶ τίς δὲν ἐνθυμεῖται ἀπὸ τὴν νεότητά του τὸ τοῦ Λασκάρους πολυθρόλλητον «τριῶν ὄντων τῶν ἀρκτικῶν χρόνων, ἐνεστῶτος, παρακειμένου καὶ μέλλοντος»;

11ον. Εἰς τὴν αὐτὴν σελίδα δίδει τὸν ὀρισμὸν τοῦ ἀορίστου καὶ τοῦ παρακειμένου μὲ ταύτας τὰς λέξεις: «Ὁ Ἄοριστος παραστένει τὸ πρῶγμα ὅτι ἔγινεν, ἢ ὑπῆρξε πρὸ τοῦ παρόντος καιροῦ· ὁ δὲ παρακειμένος ὅτι πρὸ ὀλίγου ἔγινεν ἢ ὑπῆρξεν». Οἱ δύο οὗτοι ὀρισμοί, ὡς βλέπει καθείς, δὲν διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων. Φαίνεται ὁμως ὅτι τὸ «πρὸ τοῦ παρόντος καιροῦ» δηλοῖ κατ' αὐτὸν πρὸ πολλοῦ, διὰ νὰ ἦναι εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὸ πρὸ ὀλίγου τοῦ παρακειμένου. Ὅθεν τὸ «κατέβην χθὲς εἰς Πειραιᾶ» (Πλάτ. Πολιτ. Α' ἐν ἀρχῇ) σημαίνει κατ' αὐτὸν «κατέβην πρὸ πολλοῦ» καὶ τὸ «ἄτασι τοῖς ἀν-

θρώποις ἀπαξ πέπρωται θανεῖν» σημαίνει, κατὰ τὴν νέαν θεωρίαν, ὅτι πρὸ ὀλίγου πέπρωται. Περὶ τοῦ ἀληθοῦς ὄρισμοῦ τοῦ ἀόριστου καὶ τοῦ παρακειμένου παραπέμπομεν τὸν περίεργον εἰς τὸν Βουττιμῶνον.

12ον. Σελίδι 88 «Ὁ Μετ' ὀλίγον μέλλων, λέγει, φανερόναι τὸ προᾶγμα ὅτι εὐθὺς μετὰ ἄλλο τι θέλει εἶσθαι τελειωμένον». Τοῦτο δὲν ἐξηγεῖ τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν χρῆσιν τοῦ χρόνου, ἀλλὰ μόνον τὴν λέξιν παραφράζει. Ἄν ἦναι, καθὼς ἐξηγεῖ ἡ αὐτοῦ ἱερολογιότης, πρέπει καὶ τὸ παρὰ Πλάτωνι (Πολιτ. ε'. σ. 457) «Κάλλιστα γὰρ δὴ τοῦτο καὶ λέγεται καὶ λελέξεται, ὅτι τὸ μὲν ὠφέλιμον καλόν, τὸ δὲ βλαβερόν αἰσχρόν», νὰ σημαίνη ὅτι εὐθὺς θέλει λεχθῆ ἔπειτα ἀπὸ ἄλλο τι. Καὶ τὸ παρ' Ἡσιόδω, Ἔργ. 177 «ἀλλ' ἔμπης καὶ τοῖσι μεμίζεται ἐσθλὰ κακοῖσιν» ὅτι εὐθὺς μετὰ ἄλλο τι θέλον μιχθῆ, καὶ ὅμως ἡ ἰδέα τοῦ εὐθὺς μετ' ἄλλο δὲν ὑπάρχει οὔτε εἰς τὸ πρῶτον παράδειγμα, οὔτε εἰς τὸ δεύτερον. Ἦθελε κάμει φρόνιμα πρὶν παραφράσῃ τὴν λέξιν Μετ' ὀλίγον μέλλων νὰ ἐσυμβουλευέτο τὸν Βουττιμῶνον ἢ καὶ τὸν διδάσκαλόν του Κοραῆν (Σημειώσ. εἰς Ἡλιόδ. σελ. 67).

13ον. Ἀφοῦ ἀνωτέρω σελίδι 68 ἐχώρισεν, ὡς εἶδομεν, εἰς ἰδιαιτέρους χρόνους τὸν β' ἀόριστον καὶ β' μέλλοντα, σελίδι αὐτόθι 88 λέγει ἀντιφάσκων ὅτι ὁ β' ἀόριστος καὶ β' μέλλων εἶναι οἱ αὐτοὶ μὲ τοὺς πρώτους.

14ον. Τοὺς χρόνους, οἵτινες εἶναι χωριστῆς φωνῆς, καὶ ὀνομάζονται μέσοι, τοὺς κατατάσσει εἰς τὴν παθητικὴν φωνήν.

15ον. Σελίδι 136 εἰς τὸ περὶ μορφώσεως τῶν εἰς μὴ ρημάτων ἢ σημείωσις ἀναιρεῖ τὸ κείμενον. Ἐπειδὴ εἰς μὲν τὸ κείμενον λέγει «προσθέτεται εἰς τὴν ἀρχὴν τὸ ἰ δασυνόμενον, ἐὰν τὸ ρῆμα ἀρχίζῃ ἀπὸ φωνῆς, ὡς ἔω ἦμι»· εἰς δὲ τὴν σημείωσιν λέγει «τὸ φωνῆς ἀποβάλλεται εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ εἰς μὴ, καὶ ἀντ' αὐτοῦ προσθέτεται τὸ ἰ» κατὰ τοῦτο λοιπὸν ἔω ἦμι. Εἶγε ὑπέρευγε!

16ον. Σελίδι 137 ἐν σημειώσει (1) πλάττει ἀφ' ἑαυτοῦ του λέξεις, αἱ ὁποῖαι οὔτε εἰς λεξικά, οὔτε εἰς συγγραφεῖς εὐρίσκονται, ὡς πέπλυμι, τέθνημι, τέτλημι. Ἀπορία πῶς δὲν ἔπλασε καὶ τετάγω διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὸν διπλασιαζόμενον β' ἀόριστον τεταχῶν.

17ον. Σελίδι 162 καταστρόνει χρόνους καὶ πρόσωπα ἐνὸς ρήματος (τοῦ ἴσημι), τοῦ ὁποίου ἡ ἔπαρξις στηρίζεται μόνον εἰς ὀλίγας καταλήξεις ἢ τύπους παρὰ τοῖς Δωριεῦσι. Τὸ δὲ γελοιότερον ὅτι καὶ τὸ ρῆμα ἐπίσταμαι, σύνθετον ἀπὸ τὴν ἐπὶ καὶ ἴσταμαι, κατὰ Ἰωνισμόν ὄχι ἀσυνήθιστον εἰς τοὺς Ἀττικούς, τὸ παράγει ὡς παθητικὴν φωνὴν τοῦ ἴσημι, κατὰ παρένθεσιν τοῦ τ, χωρὶς νὰ ἐννοήσῃ οὐδὲ τὴν ἀναλογίαν τῶν λοιπῶν χρόνων τοῦ ρήματος τούτου.

18ον. Σελίδι 167 ἀπαριθμῶν τὰς προθέσεις σπεύδει ἐκ προκαταβολῆς νὰ μᾶς διδάξῃ ὅτι ἡ κατὰ πρόθεσις συντάσσεται καὶ μὲ δοτικὴν παρὰ ποιηταῖς. Μὲ δοτικὴν ἢ κατὰ!!! εἰς ποίους ποιητὰς;

19ον. Σελίδι 174 εἰς μίαν σημείωσιν μᾶς πέμπει νὰ ἴδωμεν περὶ διαλέκτων «Βλέπε περὶ διαλέκτων». Τοῦτο εἰς τὴν Γραμματικὴν του δὲν ἐνδρίσκεται, ὡς ἐσημειώθη ἐν ἀρχῇ. Λοιπὸν ποῦ πρέπει νὰ ζητηθῇ;

20ον Σελίδι 190 τὰ εἰς ἰαδῆς πατρωνυμικὰ τὰ παράγει ἀπὸ τὰ πεμπτόκλιτα, ὡς Ἄμφιτροῦν Ἄμφιτριωνιάδης, Τελαμὼν Τελαμωνιάδης. Κατὰ τοῦτον τὸν κανόνα τὸ Ἀγχινιάδης, Θυεστιάδης, Μενοιτιάδης, Τεοπιτιάδης κτλ. πρέπει νὰ παράγονται ἀπὸ ὀνόματα πεμπτόκλιτα. Ἴσως κατ' αὐτὸν τὰ Ἀγχίσης, Θυέστης, Μενοίτιος, Τέροπιος εἶναι τῆς πέμπτης κλίσεως. Εἶναι δὲ περιεργον ὅτι ἀφοῦ ἐχώρισε καταλήξεις εἰς ἄδης καὶ ἰαδῆς εἰς τὴν πρώτην ἔβαλε καὶ τὸ Λαεοτιάδης καὶ τὸ Βασιλειάδης.

21ον. Σελίδι 192 παραχαράττει τὸν Κῶον εἰς Κώϊον. Ὄθεν εἰς τὸ ἐξῆς πρέπει νὰ λέγωμεν, Ἰπποκράτης ὁ Κώϊος· καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τύπον, Θεόπομπος ὁ Χίϊος· καὶ ὁ ἄνθρωπός ἐστι ζῶιον λογικόν.

22ον. Σελίδι αὐτόθι «Πολλὰ ἔθνικα ὀνόματα, λέγει, γίνονται ἀπὸ τὰ πρωτότυπά των κατ' ἀποκοπὴν τῶν τελευταίων συλλαβῶν, ἢ καὶ κατὰ μεταβολὴν ἢ προσθήκην τινὰ ὡς Ἀκαοραν-ία Ἀκαορὰν κτλ.». Τὰ αὐτὰ εἶπεν καὶ ὀλίγον ἀνωτέρω φέρων παραδείγματα, Βοιωτία Βοιωτός, Ἀυδία Ἀυδός, Ἰταλία Ἰταλός, Σικελία Σικελός. Ὅτι τὰ τοιαῦτα εἶναι ἐπιθετα ἔχοντα ἐξυπακουόμενον ὀδισιαστικόν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γῆ, πολλὴν εἶδησιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης δὲν ἐχρειάζετο διὰ νὰ τὸ καταλάβῃ. Καθὼς οὐδὲ ἀπὸ πολλὴν Μυθολογίαν εἶχε χρεῖαν διὰ νὰ ἠξεύρῃ ὅτι πολλάκις τὰ ὀνόματα τῶν τόπων παράγονται ἀπὸ τὰ μυθώδη πρόσωπα τῶν ἡρώων, τῶν πρώτων κατοίκων τοῦ τόπου, συνωνύμως μὲ τὰ ὅποια ἐκαλοῦντο καὶ ὄλοι οἱ κάτοικοι Βοιωτός Βοιωτοί, Αἰτωλός Αἰτωλοί κτλ.

Οὔτε ὡς μυθολόγον, οὔτε ὡς Λατινιστὴν μέγαν ἐπαίνεσε βέβαια κανεὶς ποτὲ τὸν κύριον Βάμβαν, μ' ὅλον ὅτι καὶ ταῦτα συμβάλλουσι κάττι τι εἰς τὸν ὄργανισμὸν μιᾶς Ἐθνικῆς σχολῆς. Τόσα ὅμως Λατινικὰ ὥστε νὰ ἀναγνώσῃ τοῦλάχιστον τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς Αἰνεϊάδος ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃ, διὰ νὰ μάθῃ π.χ. ὅτι ἀπὸ τὸν Ἰταλὸν ὠνόμασαν τὴν Ἰταλίαν, καὶ ὄχι τὸ ἀνάταλιν·

...nunc suma minores

Italiam dixisse ducis de nomine gentem

Virgil. Aen. I. 536.

23ον. Σελίδι 193, Μεγαρίς, Αἰγυῖος καὶ Αἰγυῖος, θηλυκὰ τῶν Μεγαροῦς,

Δήλιος καὶ Αἴμιος, ἰσοδόναμα, ὡς ἡξεύρουσιν ὅλοι μὲ τὰ Μεγάρισσα (ὡς βασιλεὺς βασίλισσα καὶ βασιλῆς) Δηλία καὶ Αἰμνία, τὰ παρὰ γὰρ ἀπὸ τὰ, Μέγαρα, Δήλος, καὶ Αἴμιος. Τὸ δὲ ἀτοπώτατον, ταῦτα φέρονται ὡς παραδείγματα θηλυκῶν ἐθνικῶν, παραγομένων ἐκ τῶν ἰδίων ἀρσενικῶν. Τὸ ἀρσενικὸν λοιπὸν τῶν Μεγαρίδων, Δηλιάδων καὶ Αἰμνιάδων εἶναι τὰ Μέγαρα, Δήλος καὶ Αἴμιος!! Ὡς κολοφῶνα δὲ τῆς περὶ τὰ τοιαῦτα πολυμαθείας του προσθέτει καὶ τὸ Φωκίς (χωρὶς νὰ μᾶς εἴπῃ τὸ ἀρσενικὸν του), σημειῶνον ὅτι τὸ αὐτὸ λέγεται καὶ Φωκαῖς κατὰ παρενθesis τοῦ ᾱ. Λοιπὸν ἡ Φωκαῖς τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ ἡ Φωκίς τῆς Ἑλλάδος εἶναι μία καὶ ἡ αὐτὴ γῆ· risum tenentis amici.

24ον. Σελίδι 212 βλέπομεν τυπτέσχω εἰς ἐνεστῶτα. Καὶ τοῦτο μεγάλην ἀμάθειαν τῆς γλώσσης ἐλέγχει. Διότι οἱ Ἴωνες τὴν ἐπεκτατικὴν ταύτην κατάληξιν μόνον εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους τὴν ἐμεταχειρίζοντο. Ἄλλης δὲ κατηγορίας τὰ εἰς πᾶσι ἔχοντα τὸν ἐνεστῶτα, ἀναλογοῦντα εἰς τὰ τῶν Λατίνων ἐναρκτικά (*inchoativa*).

25ον. Περὶ τοῦ καταλόγου τῶν ἀνωμάτων ρημάτων πολλὰ καὶ διάφορα ἔχοντες νὰ σημειώσωμεν ἀρκούμεθα μόνον εἰς τὰ ἀκόλουθα: α' συγγέει τὰ ἐλλειπτικά μὲ τὰ ἀνώματα, ὡς εἶναι ἰθύνω ἰθυνα, ἰθύω ἰθυσα, πολεμίζω πολεμίσω, τὰ ἐφετικά καὶ ἄλλα· β' τὰ ἀνελλειπῆ ὁμαλὰ μὲ τὰ ἀνώματα, ὡς θήγω, θήξω, τέθηγα· φορῶ φορήσω κτλ.· γ' δὲν κάμνει οὐδεμίαν διάκοισιν ἀνωμαλίας σχηματισμοῦ, καὶ ἀνωμαλίας σημασίας, ὡς ἄγῃμι ἔαγα, ὄλλυμι ὄλωλα, οἴγγυμι ἔορωγα κτλ.· δ' ἐν ᾧ πραγματεύεται εἰς τὰ λοιπὰ μόνον περὶ τῆς Ἀττικῆς διαλέκτου, μ' ὅλον ὅτι ἡ Ἐπαγγελία τῆς βίβλου ψεύδεται, ἀναμηνύει μὲ ἀδιαφορίαν καὶ τὰ ἀνάπτυκα, ὡς ἀγάσομαι, ἠδήσω, ἔβρω, ἐγενήθην, διδασκίσω καὶ πλῆθος ἄλλων· ε' ἐκλαμβάνει ρήματα ἐδχορηστότατα ὡς ἄχορηστα ὅποια εἶναι τὰ, φημί, χῶ, φθίνω κτλ.· καὶ ἀνάπαλιν ὡς εὔχορηστα τὰ ἄχορηστα, θηγάνω π.χ.· ζ' εἶναι πολὺ ἐῤκολος ὄχι μόνον θέματα νὰ πλάττῃ ἀνύπαρκτα, ὡς εἶναι τὰ περισσότερα τῆς δευτέρας στήλης τοῦ καταλόγου του, ἀλλὰ τὸ παρὰ ξενον καὶ χρόνους, τοὺς ὁποίους κανεὶς συγγραφεὺς δὲν ἐμεταχειρίσθη ποτέ, ὡς ἀμαρτήσω, βιώσω, γνώσω, δῆξω, θνήξω, τέξω καὶ πάρα πολλὰ ἄλλα.

26ον. Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ καταλόγου τῶν ἀνωμάτων ρημάτων σελίδι 214 δεινότητα καὶ πολυμαθειαν ἐπιδεικνύμενος ὁ Γραμματικὸς μας κάμνει μετὰ πολλῆς ἐμβροθείας τὴν ἀκόλουθον σημείωσιν «τὸ ρῆμα τοῦτο (τὸ ἄγω = ἄγῃμι) φαίνεται ὅτι εἶχε τὴν ἀρχὴν δίγαμμα F. Ὅθεν τὸ εἰς τὸν Ὅμηρον (Α, στ. 2) κανάξαις ἠμπορεῖ νὰ ληφθῆ ἐκ τοῦ κα^FF ἄγω, ὡς καββάλλω, καὶ διὰ τὴν ὁμοιότητα τοῦ διγάμματος μὲ τὸ ὤ κανάγω (Βλέπε

δίγαμμα)». Το δίγαμμα εις τὴν Γραμματικὴν του, ὡς ἐσημειώθη ἐν ἀρχῇ, δὲν εὑρίσκεται· οὐδὲ τὸ κανάξαις εις τὸν Ὅμηρον, ἀλλ' εἰς τὸν Βουττιμᾶνον, ὅστις ἐν σελίδι 280 τῆς μεταφράσεως λέγει «τὸ ρῆμα ἄγω, ἄγημι εἶναι ἐκ τῶν ἀποτελούντων τὴν § Δ.Σ. Β' μνημονευθεῖσαν χασμωδία». Εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς Γραμματικῆς του λαλεῖ περὶ τοῦ διγάμματος. Αὐτοῦ τὸ εὔρηκε καὶ ὁ κύριος Βάμβας, ἀλλ' ἐξέλαβε τὸν μὲν παράγραφον Δ' ὡς ραφωδία τοῦ Ὅμηρου, τὴν δὲ σημείωσιν Β' ὡς στίχον 2, ἀδιάφορον Ἰλιάδος ἢ Ὀδυσσεΐας. Τόσον γνωρίζει τὸν Ὅμηρον ὁ ἀπόγονός του! Καὶ τόσον ἐσπούδασε τὸν Βουττιμᾶνον ὁ καυχώμενος ὅτι τὸν διώρθωσε!

Ταῦτα ἐκ τῶν πολλῶν ὅσα ἠμπορεῖ κανεὶς ὑπομονὴν ἔχων νὰ ἀνεύρη εἰς τὸ γραμματικὸν τοῦτο βουστᾶσιον. Περὶ δὲ τῆς τάξεως δὲν λέγομεν τίποτε, διότι ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους δὲν εἶναι παρὰ ἀντόχημα ἀταξία. Καὶ μὰ τὴν ἀλήθειαν χαρὰ εἰς τὴν ἐθνικὴν σχολὴν ἂν ὁμοιάσῃ τὸ πρῶτον τοῦτο δοκίμιον τῆς ὀργανίσεως. Διότι ὡς πρὸς τὸ εἶδος καὶ τὴν μορφήν ὀλίγον διαφέρει ἀπὸ τὸ τέρας τοῦ ποιητοῦ «πρόσθε λέων», ὅπισθεν δὲ δράκων, μέσση δὲ χίμαιρα».

Ἡ πρώτη ἀνάγνωσις τοῦ κειμένου αὐτοῦ μᾶς ἀφήνει μὲ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πρόκειται γιὰ ἐκτενὴ κριτικὴ παρουσίασις ἀνώνουμου φυλλάδιου, ἢ ὅποια προοριζόταν νὰ δημοσιευθεῖ στὴ στήλῃ Φιλολογία κάποιας ἐφημερίδας: φυλλάδιο ἄγνωστο καὶ κριτικὴ ἀθησαύριστη.

Εὐκόλα ἀποκλείουμε τὴν περίπτωσιν νὰ δημοσιεύτηκε ἡ κριτικὴ αὐτή, ἀφοῦ ἐλέγχουμε, μὲ σχετικὴ ἀσφάλεια, τὶς ὀλιγάριθμες ἐφημερίδες τῆς καποδιστριακῆς περιόδου. Ὅσο γιὰ τὸ ἀντικείμενον τῆς κριτικῆς, τὸ φυλλάδιο καθ'αυτὸ, δὲν μποροῦμε νὰ εἴμαστε τόσο κατηγορηματικοί. Τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἔχει ἐντοπιστεῖ ἀπὸ τῆ βιβλιογραφικῆς ἔρευνα δὲν μᾶς ἐκπλήσσει. Γνωστὴ ἢ τύχη τῶν λιγιστέλιδων καὶ ἐφήμερων ἐντύπων. Πόσο μᾶλλον ποῦ ἐδῶ δηλώνεται ρητὰ ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ φυλλάδιο τὸ ὅποιο κυκλοφόρησε τόσον δειλὰ, τόσον λαθραῖα καὶ τόσον σκοτεινὰ.

Καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχε ἡ πρόκλησις τοῦ τίτλου, θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἀρκεῖ ἡ μαρτυρία γιὰ νὰ τὸ κατατάξουμε καὶ ἐκεῖνο στὰ λανθάνοντα ἐντυπα τῆς ἐλληνικῆς βιβλιογραφίας, μὲ τὶς δέουσες πάντα ἐπιφυλάξεις. Ὡστόσο, τὸ ἐνδεχόμενον μιᾶς Νέας Περιόδου τοῦ Λόγιου Ἐρμῆ ἀμέσως μετὰ τὴν Ἐπανάστασι, ἢ ἔστω ἡ πολεμικὴ πού θέλησε νὰ στεγαστεῖ ὑπὸ τὸν τίτλον αὐτό, ἀπαιτοῦν περισσότερον ἐπισταμένους ζητήσεις· ἃς περιορίσθηκε τὸ ἐγγεῖρημα σὲ ἓνα καὶ μοναδικὸ τεῦχος. Γιατὶ ἀκόμη καὶ ἂν δεχτοῦμε ὅτι πράγματι κυκλοφόρησε τοῦτο τὸ ἐντυπο, συνέ-

χεια πάντως δὲν εἶχε: αὐτὸ πιά δὲν θὰ ἔμεινε τόσον στὰ σκοτεινά· κάπου θὰ εἶχαν βρεθεῖ τὰ ἴχνη του.

Ἐφόσον ὅμως ἐπαύριον δὲν ὑπῆρξε, ὁ λόγος, οὕτως ἢ ἄλλως, θὰ εἶναι γιὰ τὶς προθέσεις: εἴτε τὸ πρῶτο αὐτὸ φυλλάδιο ἔφτασε στὸ τυπογραφεῖο, εἴτε ἔμεινε στὰ χέρια τῶν συντακτῶν του, εἴτε ἀπλῶς σχεδιάστηκε χωρὶς ποτὲ νὰ γραφτεῖ ὀλοκληρωμένο, ἐκεῖνο ποὺ καταρχὴν ἔχει σημασία νὰ κρατήσουμε ἀπὸ τὸ κείμενο ποὺ δημοσιεύουμε ἐδῶ, καθὼς καὶ ἀπὸ τὶς μαρτυρίες ποὺ τὸ πλαισιώνουν, εἶναι πρῶτα ἀπ' ὅλα ἡ πιστοποίηση τῆς πρόθεσης, τῆς ἀνάγκης νὰ ζανακεδοθεῖ ὁ Λόγιος Ἐρμῆς· ἔπειτα οἱ φορεῖς καὶ τὸ στίγμα τῆς Νέας Περιοδου, ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὰ περιεχόμενα τοῦ πρώτου, δοκιμαστικοῦ τεύχους· καὶ τέλος ἡ πιστοποίηση τῆς ἀποτυχίας.

Συντάκτης τοῦ κειμένου φέρεται ὁ Ἐκ Παλαιῶν Πατρῶν Β.Β. Πίσω ἀπὸ τὰ ἀρχικά αὐτὰ κρύβεται, χωρὶς ἀμφιβολία, ὁ Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος. Ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τὸν γραφικὸ του χαρακτήρα, συνηγορεῖ σὲ τοῦτο καὶ ὁ τόπος γραφῆς του, ὅπως τὸν γνωρίζουμε ἀπὸ τὸ «Παράρτημα εἰς τὴν Ἐπίκρισιν τῆς Ποιητικῆς τοῦ κυρίου Οἰκονόμου» ὡς τὰ Σούτσεια,² καὶ ὅπως, πολὺ χαρακτηριστικά, τὸν ὀρίζει ὁ ἴδιος: μακρὰν ἀπὸ ὕβρεις καὶ σαρκασμοὺς, μόλις συγχωροῦντες (...) καμμίαν μικρὰν ἐν καιρῷ εἰρωνείαν, χωρίζοντες παντάπασιν τὸ πρόσωπον τοῦ συντάκτου ἀπὸ τὸ σύνταγμα, μὲ τὰ ὄπλα τοῦ συλλογισμοῦ, μὲ μαρτυρίας ἐνδόξων συγγραφέων καὶ ἐπισήμων Γραμματικῶν, μὲ τὰς ἀντιφάσεις τῶν ἐπομένων πρὸς τὰ ἠγούμενα. Προγραμματικὴ δῆλωση ἐνὸς ὕφους καὶ ἐνὸς ἠθους ποὺ μερικὲς δεκαετίες ἀργότερα θὰ βρεῖ τὴν ὀριακὴ τῆςπραγμάτωση στὸ ἔργο τοῦ Ροῦδη.

2. Ἡ μετάφραση τῆς βιβλιοκρισίας τῆς «Ποιητικῆς» τοῦ Κ. Οἰκονόμου ποὺ εἶχε δημοσιευτεῖ στὴν ἐφ. *Göttingische gelehrte Anzeigen* μὲ ὑπογραφή Rpf (= F. E. Ruhkopf· βλ. Μαρία Στασινοπούλου, «Εἰδήσεις γιὰ τὸ ἑλληνικὸ βιβλίον στὸ γερμανόφωνο περιοδικὸ τύπο τοῦ 19ου αἰώνα», *Μνήμων* 12 (1989), 126), καθὼς καὶ τὸ μακροσκελὲς «Παράρτημα εἰς τὴν ἐπίκρισιν» (*Λόγιος Ἐρμῆς*, τχ. 8, 9 καὶ 19, Ἀπρίλιος - Ὀκτώβριος 1820), τὸ ὁποῖο ὑπογράφει ὁ Ἄνδρέας Ἀνδρεόπουλος Πελοποννήσιος, εἶναι ἀσφαλῶς ἔργο τοῦ Ἀσώπιου. Τὸ ἀποδεικνύει, ἐπαρκῶς νομίζω, μεταξύ ἄλλων, ἡ στέρεη φιλολογικὴ γνώση ποὺ διαφαίνεται ἐκεῖ (ἐπισημαίνω τὶς παραγράφους τὶς σχετικὲς μὲ τὴ μετρική), ἡ ἐγνοια γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα τῆς Ἠπείρου. Ἐμμεσες μαρτυρίες, ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο Ἀσωπίου, ἐνισχύουν βέβαια τὴ θέση αὐτὴ (πβ. Ἄλ. Πολίτης, *Ἡ ἀνακάλυψη τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν*, Ἀθήνα 1984, σ. 152, σημ. 46· τὴ σχετικὴ ἀνακοίνωση ἔχει κάνει ὁ Ἐμμ. Φραγκίσκος). Γιὰ τὰ Σούτσεια βλ. τὴ μικρὴ «Βιβλιογραφικὴ Συμβολή» μου, στὸ π. *Ὁ Ἐραριστῆς* 18 (1986), 137-148.

Ξαναδιαβάζοντας πιδ ὑποφιασμένοι τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Ἀσώπιου μὲ τὸν Θεόκλητο Φαρμακίδη τῆς περιόδου αὐτῆς, βρισκουμε κατὰ κάποιον τρόπο τὸν μίτο.³ Ἀποκαθιστοῦμε ἔτσι τὴ σειρά τῶν πραγμάτων, ἀποκρυπτογραφώντας συνάμα καὶ ὀρισμένους ἀπὸ τοὺς «γρίφους» ποὺ ἀπαντοῦσαν ἐκεῖ.

Ὑστερα λοιπὸν ἀπὸ τρίμηνη σιωπή, στὶς 17/29 Ὀκτωβρίου 1828 ὁ Ἀσώπιος στέλνει στὸν Φαρμακίδη, στὴν Αἴγινα, μία πρώτη ἐπιστολὴ (σχέδιο τῆς ὁποίας βλ. ἐδῶ στὸ Παράρτημα, ἀρ. 1). «Μεθ' ἡμέρας ὀλίγας», στὶς 3 Νοεμβρίου (ἡ 23.10), ἀκολουθεῖ δεύτερη «διὰ τοῦ παλαιοῦ γνωρίμου μας Ν. Θεοχάρου ἐκ Λειψίας»,⁴ ἡ ὁποία λαμβάνει. Ἀπὸ τὴν ἀπάντηση τοῦ Φαρμακίδη (30.11/12.12),⁵ καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν τρίτη γνωστή —δημοσιευμένη αὐτῆ— ἐπιστολὴ τοῦ Ἀσώπιου (22.10/10.11, σταλμένη «διὰ τοῦ Λεοντίδου Μεσημβρινοῦ»⁶), συνάγουμε ὅτι ὁ Ἀσώπιος προέτρεπε ἐκεῖ τὸν Φαρμακίδη νὰ πασχίσει νὰ βρεῖ «ἐν ᾧ εἶναι καὶ ὁ Κοκκινάκης αὐτοῦ» ... «χρηματικὸν κεφάλαιον διὰ τυπογραφίαν ἢ βιβλιοπωλεῖον», νὰ ἀφήσει «τὰ ἐπαγγέλματα εἰς ἄλλους» καὶ νὰ ἀρχίσει τὸν *Λόγιον* ἢ, μὲ δυὸ λέξεις, «γράφει, τύπωνε».⁷ Μὲ τὸν ἔμπιστο Νικόλαο Θεοχάρη ἔστειλε ὁ Ἀσώπιος καὶ «τὸ γνωστὸν ἐνέχυρον» ... «ἐν ταῦτῳ δὲ καὶ κολονάτα δέκα».⁸

3. Ἡ ἀλληλογραφία ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὴν Αἴκ. Κουμαριανοῦ, *Θεόκλητος Φαρμακίδης πρὸς Κωνσταντῖνον Ἀσώπιον, 1819-1832*, Ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ *Πρακτικὰ τοῦ Δ' Παιονίου Συνεδρίου*, τ. Α', Κέρκυρα 1980. Στὸ Παράρτημα (ἀρ. 1) δημοσιεύω ἕνα ἀκόμη σχέδιο ἐπιστολῆς τοῦ Ἀσώπιου πρὸς τὸν Φαρμακίδη τῆς περιόδου αὐτῆς, ἀκριβῶς ἐπειδὴ περιέχει, ὅπως καὶ ἡ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Πέτρο Οἰκονόμο (Παράρτημα, ἀρ. 2), πληροφορίες σχετικὲς μὲ τὰ ζητήματα ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἐδῶ.

4. Αἴκ. Κουμαριανοῦ, *ὁ.π.*, σ. 160. Μὲ τὴν οἰκογένεια Θεοχάρη, ποὺ βρισκόταν ἐγκατεστημένη στὴ Λιψία, ὁ Ἀσώπιος εἶχε σχετισθεῖ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Τεργέστης καὶ τῆς Γοττίγγης. Σχέδια ἐπιστολῶν του τῆς περιόδου αὐτῆς πρὸς τὸν Γ. Θεοχάρη (τὸν ἄλλοτε σύντροφον τοῦ Ρήγα) καὶ τὸν γιό του Νικόλαο σώζονται στὸ ἀρχεῖο του. Ὁ Νικόλαος ἔφθασε, ὅπως εἶδαμε, στὴν Αἴγινα τὸ φθινόπωρον τοῦ 1828. Ἀργότερα, ἐπὶ Καποδίστρια πάντα, θὰ διατελέσει Ἔφορος τῆς ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν γραμματείας τῆς ἐπικρατείας.

5. Στὸ ἴδιο, ἐπιστολὴ ἀρ. 41.

6. Στὸ ἴδιο, ἐπιστολὴ ἀρ. 40. Ὁ Ἰωάννης Λεοντίδης Μεσημβρινὸς ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ἀσώπιου στὴν Ἴονιο Ἀκαδημία. Στὸν κατάλογο συνδρομητῶν τῆς μεταφρασῆς τοῦ *Ορέστη* τοῦ Alfieri (Κέρκυρα 1825) τὸν συναντοῦμε ὡς *φιλόλογον* (=σπουδαστὴ φιλολογίας) τῆς Ἴονιο Ἀκαδημίας.

7. Στὸ ἴδιο, σ. 161. Ὁ Κωνσταντῖνος Κοκκινάκης εἶχε πρόσφατα φθάσει στὴν Ἑλλάδα (πάντως μετὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1828· βλ. Α. Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ἐκδ. Ο.Μ.Ε.Δ., τ. ζ', Ἀθήνα 1984, σ. 92).

8. Αἴκ. Κουμαριανοῦ, *ὁ.π.*, σ. 160.

Ὁ Φαρμακίδης, ἀναφερόμενος προφανῶς στὸ ἴδιο «ἐνέχυρον», τὸ ἀποκαλεῖ *χειρόγραφα μου* καὶ προσθέτει: «θέλω τὰ τυπώσει ἰδίως καὶ ὄχι ὑπὸ μορφὴν ἐφημερίδος, τὸ ὁποῖον δὲν γίνεται πρὸς τὸ παρὸν· ἀλλ' ἡ τυπογραφία εὐρίσκεται ἀσχολημένη, καὶ οὔτε αὐτὸ τὸ τόσον μικρὸν ἔργον ἤμπορεῖ νὰ γενῆ ταχέως· παρεκάλεσα τὸν ἐπιστάτην τῆς τυπογραφίας», τὸν Γεώργιο Ἀποστολίδη Κοσμητῆ, «νὰ μοὶ κάμη χάριν, ἀλλὰ δυσκολεύεται ἔχων ἄλλα ἔργα ἀνὰ χειρὰς. Τὸ ὅλον, νομίζω, θέλει γενῆ 2-3 κόλ. τοῦ τύπου· ἐκάστη κόλλα πληρῶνεται ἐδῶ ὀκτώ τάλληρα εἰς τύπωσιν μόνον. Ὡστε εἰς τύπωσιν καὶ χαρτίον θέλουν χρειασθῆ εἰκοσιπέντε ἢ τριάκοντα τάλληρα· ἴσως καὶ ὀλιγώτερα».⁹ Ἄγνοεῖ ὅμως «πρὸς τί» τὰ δέκα τάλληρα, ἀπορία τὴν ὁποία φαίνεται στὸ μεταξὺ νὰ τοῦ λύνει ὁ Ἀσώπιος, ἀλλὰ ὅταν τὴ διατυπώνει ὁ Φαρμακίδης (30.11/12.12) δὲν ἔχει ἀκόμη παραλάβει τὴν τρίτη ἐπιστολὴ τοῦ Ἀσώπιου. Ἐκεῖ ἀφήνεται νὰ ἐννοηθεῖ ἡ σχέση τῶν 10 «κολονάτων» μὲ τὸ ἔργο τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ φροντίσει ὁ Φαρμακίδης ὥστε (νὰ τελειωθῆ) ... «καλῶς καὶ ταχέως». Ὁ Ἀσώπιος, μάλιστα, προτείνει «ὅσα χρειασθοῦν περισσότερα φρόντισε νὰ τὰ λάβῃς παρὰ τοῦ πλουτοῦντος βέβαια κυρίου Τρικούπη ἢ Fürst τοῦ πολυταλάντου, καὶ ἐγὼ θέλω φροντίσει τὴν ἀπόδοσίν των».¹⁰

Ἐξάλλου ὁ Ἀσώπιος, ἔχοντας στὰ χέρια του τὴν ἀπάντηση τοῦ Φαρμακίδη, ἄς ποῦμε περὶ τὰ τέλη Δεκεμβρίου, διαμηνύει στὸν Χριστόφορο Φιλητᾶ, ποῦ βρισκεται στὴ Ζάκυνθο, διὰ τοῦ Πέτρου Οἰκονόμου ὅτι ἐκεῖνος «ἔλαβε τὰ *χειρόγραφα* του, καὶ ὅτι θέλει ἐπιχειρησθῆ τὸ ἔργον». «Ὡμίλησα περὶ τούτου τὸν Πρ. Αὐτὸς δὲ δύο φοραῖς μὲ εἶπεν ὅτι θέλει φροντίσει αὐτὸς (δὲν εἶχαν ἀρχίσει ἀκόμη τὰ μαθήματα). Ἐκτοτε δὲ ἄλλην τρέπεται καὶ οὐδὲ προσβλέπων ἀξιοῖ. Ὅθεν τί νομίζεις; Ἐγὼ νομίζω ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑπομείνωμεν νὰ ὑπάγουν οἱ κόποι εἰς μάτην. Ὅθεν ἂν εἶσαι ὁμογνώμων γράψε καὶ ἐνήργει κατ' αὐτό· καὶ ἐγὼ γράφω ὁμοῦ καὶ συνεργῶ. Εἰ δὲ μὴ νὰ τὸν γράψωμεν νὰ μὴν ἀρχίσῃ».¹¹

Στις 4/16 Ἰανουαρίου 1829, ἡμερομηνία τῆς ἐπόμενης καὶ τελευταίας

9. Στὸ ἴδιο, σ. 161-162. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὴν ἴδια στιγμὴ (1827) στὴν τυπογραφία τῆς Κέρκυρας τὸ τυπογραφικὸ φύλλο τῶν 16 σελίδων γιὰ 1000 ἀντίτυπα στοίχιζε 14,5 ἰσπανικὰ τάλληρα (Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Γύρω σὲ μιά Κατήχηση*, Ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ *Κερκυραϊκὰ Χρονικά* 26, Κέρκυρα 1981, σ. 194).

10. Αἰν. Κουμαριανοῦ, *δ.π.*, σ. 160.

11. Ὁλόκληρη ἡ ἐπιστολὴ στὸ Παράρτημα (ἀρ. 2). Πρ. ἴσως ὁ Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς ποῦ θὰ συναντήσουμε στὴ συνέχεια Ἄγγελος Κόνταρης. Δὲν μπόρεσα νὰ ταυτίσω τὸν ἀγγελιαφόρο Πέτρο Οἰκονόμου.

γνωστῆς ἐπιστολῆς τοῦ Φαρμακίδη πρὸς τὸν Ἀσώπιον τὴν περίοδο αὐτή,¹² ὁ Φαρμακίδης ἔχει πάρει ἄλλα τρία γράμματα τοῦ Ἀσώπιου, «τὰ μὲν δύο» ... «διὰ τοῦ Ὀρλώφου τὸ δὲ διὰ τῶν Κοσκινάδων». Ἔχει ἐπίσης στὰ χέρια του «καὶ τὴν διατριβὴν καὶ τὸ ἄρθρον, καὶ τὰ δέκα τάλληρα· ἀλλ' ἀκόμη δὲν ἑκατορθώθη τίποτε εἰς τὸν τύπον· διότι οὗτος εἶναι ἐλλιπέστατος» ... «καὶ ἀδιακόπως ἀσχολημένος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲ πράγματα τῆς Κυβερνήσεως. Γνωρίζω τὸν ἐπιστάτην τῆς τυπογραφίας καὶ τὸν παρεκάλεσα πολὺ· ἀλλὰ τί ὠφελεῖ, ἐν ᾧ δὲν ὑπάρχει τυπογραφία; μ' ὄλον τοῦτο ἔχω ἐλπίδας καὶ ὑπομονή. Ὅτι τὰ χρήματα δὲν φθάνουν σὲ προέγραψα· ἀλλὰ πόσα κυρίως θέλουναι χρειασθῆ ἄγνοῶ· ἀλλ' οἰκονομεῖται τὸ πρᾶγμα».¹³

Συνδυάζοντας ὅλα ὅσα προηγήθηκαν μπορούμε, βάσιμα νομίζω, νὰ συμπεράνουμε ὅτι πρὸς τὸ τέλος τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1828, ὁ Ἀσώπιος, ὁ Φιλητᾶς καὶ ἐνδεχομένως ἄλλοι τοῦ περιβάλλοντος τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας συντάσσουν καὶ στηρίζουν τὴν ἐπίκριση τῆς *Γραμματικῆς* τοῦ Βάμβα, ἡ ὁποία, στὸ κείμενο ποὺ δημοσιεύουμε, φέρεται νὰ ἐμπεριέχεται σὲ φυλλάδιο τιτλοφορούμενο *Ἐρωτῆς ὁ Λόγιος*. Τὴν ἐπίκριση αὐτὴ στέλνουν στὶς 3 Νοεμβρίου 1828 στὸν Θ. Φαρμακίδη, στὴν Αἴγινα, ὁ ὁποῖος ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἔχει προσβάσεις στὴν Ἐθνικὴ Τυπογραφία (πρόκειται γιὰ τὰ ἐπιτηδες ὑπογραμμισμένα *χειρόγραφα* του ἢ τὴ *διατριβή* τῆς τελευταίας ἐπιστολῆς). Καθὼς μάλιστα τοῦ γίνεται ἡ πρόταση νὰ ξαναρχίσει («τὸν Λόγιον»), ἡ ἐπίκριση θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελεῖ τὴν ὕλη τοῦ πρώτου τεύχους. Ὁ Φαρμακίδης ἀπαντᾷ, ὅπως εἶδαμε, ὅτι θέλει («τὰ τυπώσει ἰδίως») καὶ μᾶς δίνει μιὰν ἰδέα τῆς ἔκτασης τοῦ σχεδιαζόμενου φυλλαδίου: 2-3 κόλλες τυπογραφικῆς, ποὺ θὰ στοιχίσουν 25-30 τάλιρα. Ἐξαρχῆς ὁ Φαρμακίδης ἔχει παραλάβει καὶ 10 τάλιρα γιὰ τὰ ἔξοδα τῆς ἐκτύπωσης ἐνῶ γιὰ τὸ ποσὸ ποὺ ὑπολείπεται τοῦ ζητεῖται νὰ ἀπευθυνθεῖ στὸν Σπυρίδωνα Τρικούπη ἢ στὸν Fürst [= Ἀρχων (;)].

Ὅταν ὁ Φαρμακίδης γράφει στὶς 4 Ἰανουαρίου 1829, ἔχει στὰ χέρια του, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ διατριβή, καὶ τὸ *ἄρθρο* (προφανῶς τὸ κείμενο ποὺ δημοσιεύουμε ἐδῶ¹⁴), μὲ τὸ ὁποῖο θὰ παρουσιαζόταν τὸ φυλλάδιο στὸν τύπο ὅποτε κυκλοφοροῦσε. Σημειωτέον ὅτι φέρει, πρωθύστερα, τὴν ἡμερο-

12. Αἰκ. Κουμαριανοῦ, ὁ.π., ἐπιστολὴ ἀρ. 42.

13. Στὸ ἴδιο, σ. 163.

14. Ἡ τὸ *χειρόγραφο* ἀποτελεῖ ἀντίγραφο τοῦ πρωτοτύπου ποὺ ἔστειλε ὁ Ἀσώπιος στὸν Φαρμακίδη, ἢ πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο τὸ πρωτότυπο ποὺ ἔμεινε ἀδημοσίευτο καὶ ἐπιστράφηκε ἀργότερα στὸν συντάκτη του.

μηνία 2 Φεβρουαρίου 1829· συνεπώς ο συντάκτης του προέβλεπε ότι το φυλλάδιο θα είχε κυκλοφορήσει ως το τέλος Ιανουαρίου.

Στο άρθρο αυτό ο 'Ασώπιος εὐθυγραμμίζεται με τὴν ἀπόφαση τοῦ Φαρμακίδη νὰ τυπώσει τὴ διατριβὴ αἰδίως καὶ ὄχι ὑπὸ μορφὴν ἐφημερίδος». Ὁ τίτλος ὅμως θὰ διατηρηθεῖ ἡθελημένα ἀμφίσημος. Σχολιάζοντας τον στὸ ἄρθρο, ὁ 'Ασώπιος ἀναφέρει δύο ἐκδοχὰς καὶ ἀφήνει τὸ ζήτημα ἀνοικτό: ἢ πρόκειται γιὰ πραγματικὴ ἀπόπειρα ἐπανέκδοσης τοῦ Λόγιου Ἐομῆ, ὅποτε δοκιμάζεται ἡ δεκτικότητά του κοινοῦ, ἢ ἀπλῶς οἱ συντάκτες τοῦ πονηματίου ἐπέλεξαν τὴν ἐπιγραφὴ ὡς *περίεργον*. Δίνεται πάντως ἔτσι στὸν 'Ασώπιο ἡ εὐκαιρία νὰ κεντρίσει πρὸς τὴν ἐπιθυμητὴ κατεύθυνση τὴν κοινότητα τῶν λογίων καὶ, παρὰλληλα, νὰ ὀρίσει καὶ νὰ ἀναδείξει με τὸν πιὸ λιτὸ καὶ μεστὸ τρόπο τὴ συνεισφορά τοῦ προεπαναστατικοῦ Λόγιου Ἐομῆ — τεκμήριο ἀναμφισβήτητο τῆς ἐπίγνωσης ποὺ εἶχαν οἱ φορεῖς του γιὰ τὴ λειτουργία, τὴ σημασία καὶ τὰ ὄρια του.

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Φαρμακίδη τῆς 4ης Ἰανουαρίου εἶναι, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, ἡ τελευταία ποὺ ἔχει ἐντοπιστεῖ ἀπὸ τὴν περίοδο αὐτή. Μαρτυρημένες οἱ δυσκολίες τοῦ τύπου.¹⁵ Ὅσο γιὰ τὸ χρηματικὸ, αὐτὸ αἰκονομεῖται). Τὴ συνέχεια τῆς προσπάθειας δὲν τὴν γνωρίζουμε. Θυμίζω μόνον ὅτι, τοὺς ἀμέσους ἐπόμενους μῆνες, τὸ κλίμα μέσα στὸ ὁποῖο κινεῖται ὁ Φαρμακίδης διαφοροποιεῖται. Ἡ ἀντίθεση τοῦ ἴδιου ἀπέναντι στὸ καποδιστριακὸ καθεστῶς — ὅπως ἄλλωστε καὶ τοῦ Τρικούπη — ἐντείνεται.¹⁶ Τὸν Μάιο ὁ Φαρμακίδης διώκεται.¹⁷ Ἡ κλιμάκωση τοῦ ἀντικαποδιστριακοῦ ἀγώνα θὰ ἀνατρέψει ἄρδην ἰσορροπίες καὶ προτεραιότητες. Ἄν λοιπόν, στὸ μεταξὺ, φροντίδες τέτοιου εἶδους δὲν εἶχαν ἤδη μπεῖ σὲ δευτέρη μοίρα ἢ, ἔστω, ἂν ὁ ἐπιστάτης τῆς τυπογραφίας δὲν εἶχε βρεῖ τὸν ἀπαραίτητο καιρὸ, ἔκτοτε λιγοστεύουν οἱ πιθανότητες νὰ τυπώθηκε τὸ φυλλάδιο.

15. Σχετικὰ μετὰ τίς δυσχέρειες τῆς Ἐθνικῆς Τυπογραφίας ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Γ. Γεννάδιος, ὁ ὁποῖος εἶχε προκηρύξει τὴ Γραμματικὴ του, ὅπως θὰ δοῦμε καὶ στὴ συνέχεια, ἀπὸ τίς 22 Ἀπριλίου 1830 (*Γενικὴ Ἐφημερίς*, ἀρ. φ. 37, 14.5.1830), ἐνημερώνει τοὺς συνδρομητὰς του, στίς 8 Ὀκτωβρίου 1830, γιὰ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποῖους καθυστέρησε ἡ ἐκτύπωση τοῦ βιβλίου: «Ἡ Κυβέρνησις πρὸ ἐνὸς ἡδὴ ἔτους εἶχε παραγγεῖλει νὰ σταλθῶσιν ἀπὸ Παρισίους στοιχεῖα καὶ πιεστήρια εἰς ἀπαρτισμὸν τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου. Ἐπεριμένοντο αἱ παραγγέλαι αὗται περὶ τὸν Ἀπρίλιον» ... «Ἀλλὰ μόλις πρὸ ἐνὸς μηνὸς ἤλθον τὰ τόσον καιρὸν περιμενόμενα» (*Ἐπίδησις Βιβλιογραφικῆς, Γενικῆς Ἐφημερίς*, ἀρ. φ. 86, 1.11.1830).

16. Βλ. Χ. Λοῦζος, *Ἡ ἀντιπολίτευση κατὰ τοῦ Κυβερνήτη Ἰω. Καποδίστρια 1828-1831*, Ἀθήνα 1988, σ. 95 κ.έ.

17. Βλ. Βγένα Βαρθολομαίου, «Ἡ δίκη τοῦ Θεόκλητου Φαρμακίδη (1829-1830)», *Μνήμων* 4 (1974), 172-214.

Ἐρχόμαστε τώρα στὴν ὕλη τοῦ φυλλαδίου καὶ τοῦ συνοδευτικοῦ ἄρθρου ποὺ τὸ παρουσιάζει καὶ δίνει, συγχρόνως, ἐκτενεῖς παρεμβολές. Πρόκειται γιὰ διεξοδικὴ ἐπίκριση τῆς *Γραμματικῆς* τοῦ Νεόφυτου Βάμβας. Γιατὶ ἡ *Γραμματικὴ* καὶ γιατί ὁ Βάμβας:

Νὰ ξεκινήσουμε μὲ τὴ *Γραμματικὴ*. Γνωρίζοντας τὴ σημασία ποὺ παίρνει ἡ ἀρχαιογνωσία μέσα στοὺς ἰδεολογικοὺς ἀγῶνες τῶν ἀμέσως προεπαναστατικῶν χρόνων, εἶναι εὐνόητη ἡ βαρύτητα ποὺ ἀποκτᾶ ἡ ἐπιλογή τῆς γραμματικῆς τῆς ἀρχαίας, τὴν ὁποία θὰ διδαχθοῦν οἱ νεώτεροι. Ὅλες οἱ ἀπόψεις συγκλίνουν, ἂν μὴ τι ἄλλο, στὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐθνικὴ γλώσσα ποὺ ἐκκρεμεῖ νὰ μορφοποιηθεῖ ἔχει πολλὰ νὰ διδαχθεῖ ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς ἀρχαίας. Γιὰ τὴ μελέτη αὐτὴ εἶναι φυσικὰ ἀπαραίτητη ἡ γνώση τῆς γραμματικῆς —τεχνολογίας καὶ σύνταξης. Ἡ ἔγνοια καὶ ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Κοραῆ, ἡδὴ ἀπὸ τὸ 1810, νὰ μεταφραστεῖ «ὡς τάχιστα» καὶ νὰ ἐπιβληθεῖ, μόνη αὐτὴ, στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα ἡ προσφορότερη *Γραμματικὴ* ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ κυκλοφοροῦσαν στὴν εὐρωπαϊκὴ ἀγορὰ εἶναι, ἀπὸ τὴν ἀποψη ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, ἐνδεικτικὴ. Ἐχοντας καταδικάσει ρητὰ, λίγα χρόνια πρὶν (1804-1805¹⁸), τὶς προγενέστερες γραμματικές, ἔρχεται τώρα νὰ προτείνει νὰ μεταφραστεῖ ἡ *Γραμματικὴ* τοῦ A. Mathia, καὶ ὕστερα ἀπὸ δευτέρη σκέψη, τοῦ Ph. Buttman, ὡς «πολλὰ συντομωτέρα». ¹⁹ Ὅταν, μάλιστα, βρίσκεται μεταφραστὴς, πρῶτα ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας καὶ ἔπειτα ὁ Στέφανος Οἰκονόμος, ἐνισχύει βῆμα τὸ βῆμα τὴν προσπάθεια καὶ παρακολουθεῖ τὰ δοκίμια μὲ τὸ μολύβι στὸ χέρι.²⁰

18. Ἐναφέρομαι βέβαια στὴ γνωστὴ διατύπωση «τοιαύτας γραμματικὰς περισσοτέρων δόξαν ἀποκτᾶ ὅστις τὰς καίει παρά ὅστις τὰς κάμνει», τὴν ὁποία συναντοῦμε σὲ ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου τῆς 15.7.1804 (A. Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., τ. Β', 1966, σ. 172) καὶ ἐλαφρὰ παραλλαγμένη στους Αὐτοσχέδιους Στοιχασμοὺς ποὺ προτάσσονται στὸν *Πρόδρομο Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης* (Παρίσι 1805, σ. ιγ'): «περισσότερον ἤθελ' ὠφελήσειν τὸ γένος σήμερον ὅστις καίει παρά ὅστις γράφει *Γραμματικὰς*». Γιὰ τὰ ζητήματα τὰ συναφῆ μὲ τὴ γραμματικὴ τῆς ἀρχαίας βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ Ἐμμ. Παντελάκη, «Ὁ Κοραῆς καὶ ἡ *Γραμματικὴ*», στὸν συλλογικὸ ἀφιερωτικὸ τόμο *Τεσσαρακονταετηρὶς τῆς καθηγησίας Κ. Σ. Κόντου*, Ἀθήνα 1909, σ. 132-173.

19. Ἐπιστέλλοντας πρὸς τὸν Ἀλ. Βασιλείου ὁ Κοραῆς προτείνει στίς 4 Ἰανουαρίου 1810 νὰ μεταφραστεῖ ἡ «Ausführliche Griechische Grammatik von August Matthia, Leipsig 1807» (*Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., τ. Γ', 1979, σ. 6) καὶ στίς 28 τοῦ ἴδιου μήνα, ἡ «Griechische Grammatik, von Philipp Buttman, Vierte Ausgabe, Berlin 1808» (στὸ ἴδιο, σ. 9).

20. Τὴν ἐμμονὴν τοῦ στὴν ἀναγκαιότητα τῆς μετάφρασης καὶ τὴν ἔμπρακτη βοήθεια τοῦ μαρτυρεῖ πάντα ἡ ἀλληλογραφία τοῦ μὲ τὸν Ἀλ. Βασιλείου, ὅπου τὸ θέμα ἐπανάρχεται διαρκῶς (στὸ ἴδιο, ἐπιστολές ἀρ. 479, 481, 485, 495, 507, 518-521, 525,

Τὸ 1812, ἐκδίδεται στὴ Βιέννη ἡ *Γραμματικὴ* τοῦ Βουτμάνου, σὲ μετάφραση Σ. Οἰκονόμου καὶ μὲ προλογικὸ κείμενο ἀπευθυνόμενον «Πρὸς Ἀλέξανδρον Βασιλείου», ἐκείνον ποὺ εἶχε στηρίξει ἀπὸ τὴν ἀρχή, μαζί με τὸν Κοραῆ, τὸ ἐγγείρημα. Ἀναφέρεται ἐκεῖ (σ. θ') ὅτι ὁ μεταφραστὴς ἀναπλήρωσε ὀρισμένα κενὰ τοῦ πρωτοτύπου «ἐκ τῆς καλῆς τοῦ Ματθίου» Γραμματικῆς. Τὶς παραμονές τῆς ἐπανάστασης, ἀρχὴ τοῦ 1821, ὁ «ἐμπιστος» Βάμβας, τυπώνει στὴ Χίο τὸν πρῶτο τόμο τῆς δικῆς του *Γραμματικῆς* «διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς ἐν Χίῳ Δημοσίου Σχολῆς». Στὸ εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα (σ. η') ἀναφέρει ὅτι στὴ σύνταξί της βοηθήθηκε «ἀπὸ τὴν τοῦ σοφοῦ Βουτμάνου» ... «καὶ ἀπὸ ἄλλην τινὰ συντεταγμένην εἰς τὸ Ἀγγλικόν». Ὁ δεῦτερος τόμος, ποὺ θὰ περιλάμβανε τὴ σύνταξη, τὴ σύνθεση τῶν λέξεων καὶ τὴν ποιητικὴ, δὲν πρόλαβε τότε νὰ τυπωθεῖ. Τὸ 1825, ἡ *Γραμματικὴ* τοῦ Βάμβα ἐπανεκδίδεται στὴ Βενετία, ἐπιστasia Κωνσταντίνου Διακόπου Τυπάλδου τοῦ Κεφαλλήνου, καὶ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1828, στὴν Κέρκυρα πιά, κυκλοφορεῖ τὸ *Συντακτικόν* του.²¹ Ἀποτεινόμενος «Πρὸς τοὺς φιλομαθεῖς νέους», ὁ Βάμβας διευκρινίζει ὅτι «Εἰς μὲν τὸ πρῶτον», δηλαδὴ τὴ *Γραμματικὴ*, «ἐμεταχειρίσθηκα τὴν ἀπὸ τὸν σοφὸν ἱατρὸν Στέφανον Οἰκονόμον μεταφρασθεῖσαν ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ Γραμματικῆν τοῦ σοφοῦ Ἑλληνιστοῦ Βουτμάνου, εἰς δὲ τὸ περὶ Συντάξεως τὴν Ἀγγλικὴν μετάφρασιν τῆς πλουσιωτάτης καὶ κριτικωτάτης Γραμματικῆς τοῦ Ματθία.²² Καὶ εἰς τοῦ Συντακτικοῦ ὅμως τὴν σύνθεσιν, καθὼς καὶ εἰς τοῦ Τεχνολογικοῦ, ἐτόλμησα νὰ δώσω ἀξίαν παντάπασιν διάφορον».

Τὴ νέα ἐκδοσι τῆς *Γραμματικῆς* τοῦ Βάμβα εἶχε καὶ πάλι διαβάσει ὁ Κοραῆς μὲ τὸ μολύβι στὸ χέρι.²³ Γράφοντας στὸν συντάκτη της, στὶς 10 Ἰουνίου 1826, ἐπιδοκιμάζει τὴν προσπάθειά, καὶ προτάσσει στὴν ἐπι-

527, 530, 532, 533, 535, 537, 547, 551, 557, 559, 567, 569). Πβ. καὶ ὅσα ἀναφέρει ὁ Κ. Κούμας στὰ «Προλεγόμενα πρὸς τὴν Ἑλένην Κ. Κατακοζηνήν» ποὺ προτάσσει στὴ μεταγενέστερη δική του *Γραμματικὴ διὰ σχολεῖα*, Βιέννη 1833, σ. ιη'-ιθ'.

21. "Ὅτι τὸ *Συντακτικόν* κυκλοφόρησε τὸν Νοέμβριο τοῦ 1828 συνάγεται ἀπὸ ἀγγελία τῆς *Gazzetta*, ἀρ. φ. 570, 17/29 Νοεμβρίου 1828 (ἐπαναλαμβάνεται καὶ στοὺς ἀρ. 571 καὶ 572).

22. Σὲ ὑποσημείωση τῆς σ. η' τῆς *Γραμματικῆς* τοῦ 1821, ὁ Ν. Βάμβας ἀναφέρει χωρὶς ὄνομα συγγραφέα τὸν τίτλο καὶ τὴν ἐκδοσι τῆς δεύτερης πηγῆς του: «The elements of Greek Grammar. The third edition. London 1811».

23. Τέσσερα ἀντίτυπα τοῦ εἶχε στείλει ὁ Βάμβας διὰ τοῦ Κωνσταντίνου Τυπάλδου τὸ καλοκαίρι τοῦ 1825, τὰ ὅποια παρέλαβε ὁ Κοραῆς μόλις τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1826 καὶ τὰ προώθησε ὅπως ἔπρεπε (βλ. τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Τυπάλδου τῆς 28.8.1825 καὶ τὴν ἀπάντησι τοῦ Κοραῆ στὸν Βάμβα τῆς 10.6.1826, Ἐλληλογραφία, ὅ.π., τ. Ε', 1983, ἐπιστολὲς ἀρ. 1141 καὶ 1194).

στολή του «ένα όλόκληρο σώμα από σημειώσεις». ²⁴ Στην ίδια επιστολή, απαντώντας προφανώς σε σχετική ερώτηση του Βάμβα, του συστήνει να μεταφράσει το Συντακτικό του Μαθθία. Τη συμβουλή αυτή, όπως είδαμε, ακολούθησε ο Βάμβα. ²⁵

Στις 17/29 Οκτωβρίου 1828 ο Ασώπιος πληροφορεί τον Φαρμακίδη ότι «ο Β[άμβα] ἐκήρυξεν ἀδιάλλακτον πόλεμον διότι δὲν ἐσυστήσαμε τὴν Γραμματικὴν του εἰς τὰ σχολεῖα». ²⁶ Ἀπὸ τὴν πλευρὰ του, ὁ Ἰάκωβος Ρώτας, στις 13 Μαρτίου 1829, γράφει στὸν Κοραῆ ὅτι, ὅπως ἔμαθε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Βάμβα, «οἱ ἐν Κέρκυρα Λόγιοι ἐμπόδισαν τοῦ Συντακτικοῦ του τὴν εἰσχώρησιν εἰς τὰ γυμνάσια τῆς Ἑπτανήσου» καὶ προσθέτει ὅτι θὰ ζητήσει ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα Μουστοζύδη «ἂν τὸ κρίνη ὠφέλιμον, νὰ τὸ συστήσῃ εἰς τὸν Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος, καὶ νὰ τὸν παρακινήσῃ νὰ τὸ εἰσάξῃ εἰς τὰ ἐν αὐτῇ σχολεῖα. Τί λέγεις; θέλω ἐπιτύχειν; Τὸ εὐχομαι ἀπὸ ψυχῆς διὰ νὰ σκάσουν οἱ ἐν Κερκύρα Λόγιοι». ²⁷

Ὁ Κοραῆς, μὲ τὴ σειρά του, στις 6 Ἰουνίου 1829, καὶ ἀφοῦ διάβασε ἐν τῷ μεταξὺ τὴν ἐπίθεση τῆς *Γενικῆς Ἐφημερίδος τῆς Ἑλλάδος* ἐναντίον τοῦ Βάμβα, ²⁸ γράφει στὸν Ρώτα: «Ἡθελ' εἶσθαι βέβαια θαυμαστὴ ἀπολογία, καὶ θρίαμβος ἅμα κατὰ τῶν ἀντιπάλων, ἂν ἐκατόρθονες νὰ εἰσαχθῇ ἡ *Γρ[αμματικὴ]* εἰς τὰ ἑλλην. σχολεῖα. Εἰς τὸν Καβαλλιέρον»,

24. Ἡ ἔκφραση εἶναι τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ: *Δύο φίλοι Κοραῆς καὶ Βάμβα* (Ἀθήνα) 1953, σ. 43. Στὴ μελέτη αὐτὴ ὑπογραμμίζεται ἀκριβῶς ἡ σημασία ποὺ ἀποδίδει ὁ Κοραῆς στὴ *Γραμματικὴ* τοῦ μαθητῆ του, σημασία ποὺ ἀποκτᾶ ἔτσι τις σωστὲς διαστάσεις τῆς ἐντασσόμενης στὴ μακρὰ καὶ ἀνισότιμη σχέση τῶν δύο ἀνδρῶν. Σημειωτέον ὅτι αὐτὸ τὸ «σῶμα» τῶν σχολίων τοῦ Κοραῆ στὴ *Γραμματικὴ* τοῦ Βάμβα, ποὺ προτάσσονται στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Βάμβα τῆς 10ης Ἰουνίου 1826, παραλείπονται στὴν ἔκδοση τοῦ Ο.Μ.Ε.Δ. (*Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., ἀρ. 1194). Γιὰ τὸ σύνολο τῆς ἐπιστολῆς πρέπει κανεὶς νὰ ἀνατρέχει στὸ Παράρτημα τῆς ἐργασίας τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Δύο φίλοι*, ὅ.π., σ. 55-63. Ἐνδιαφέρον θὰ παρουσίαζε ἡ σύγκριση, ἀπὸ φιλολογικὴ σκοπιὰ, τῶν σχολίων τοῦ Κοραῆ μὲ τὴν *παρεκβολὴ* τῆς κριτικῆς τοῦ Ἀσώπιου ποὺ δημοσιεύεται ἐδῶ.

25. Πβ. καὶ Α. Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., ἀρ. 1330.

26. Βλ. ἐδῶ, Παράρτημα ἀρ. 1.

27. Α. Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., ἀρ. 1343, σ. 133.

28. Ἀναφέρομαι στὸ ἄρθρο ποὺ δημοσιεύτηκε σὲ δύο συνέχειες στὴ *Γενικὴ Ἐφημερίδα τῆς Ἑλλάδος* (ἀρ. φ. 96 τῆς 22.12.1828 καὶ Παράρτημα ἀρ. φ. 97 τῆς 29.12.1828), φέρει ὑπογραφή Α. Ζ. καὶ χρονολογεῖται «Ἀπὸ Σύρας, 1828 Νοεμβρίου 2». Τὸ ἀναδημοσίευσε ὁ Ι. Βλαχογιάννης στὸ *Χιακὸν Ἀρχεῖον*, τ. Α', Ἀθήνα 1924, σ. 439-450. Ἀπὸ τὴν Ἀλληλογραφία Ἀσώπιου-Φαρμακίδη (*Δικ. Κουμαριανοῦ*, ὅ.π., σ. 162, 163 καὶ σ. 180) συνάγεται μὲ ἀσφάλεια πλέον ὅτι Α. Ζ. εἶναι ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης καὶ ἐπιβεβαιώνεται σχετικὴ ὑπόθεση τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ (*Δύο φίλοι*, ὅ.π., σ. 44 καὶ 73 σημ. 88).

τὸν Μουστοζύδη, «πρὸς τὸν ὁποῖον μελετᾶς νὰ τὴν στείλῃς δὲν ἔχω πα-
χειας ἐλπίδας. Συμφέρει πλέον νὰ πείσης τὸν Ζωσιμᾶ] νὰ στείλῃ κατευ-
θεῖαν μίαν πεντηκοντάδα σωμάτων πρὸς τὸν Κυβ[ερνήτην]. Οὐδὲ τοῦ-
τον νομίζω μέγαν φίλον τοῦ Β[άμβα]. Ἐὰν λαμβάνων ἀμέσως αὐτὰ ἀπὸ
τὸν Ζ[ωσιμᾶ] μὲ παράκλησιν νὰ τὰ μοιράσῃ εἰς τὰ σχολεῖα, τί ἔχει νὰ
κάμῃ».²⁹ Ἐλλωστε πρὸς τὸν ἴδιον τὸν Βάμβα ὁ Κοραῖς σημειώνει στίς
5 Νοεμβρίου 1829: «Δὲν ἀπορῶ περὶ τῆς αὐτοῦ κρίσεως τῶν *Γραμματι-
κῶν* σου καὶ μὴ σὲ λυτῆ ἢ κρίσις τῶν “ἔδοξεν αὐτοῖς”»,³⁰ ἐνῶ στίς 18
Ἰανουαρίου 1830 ἐπιμένει: «μὲ ζητεῖς κρίσιν περὶ τῆς *Γραμματικῆς* σου»
... «Ὅσον ὅμως ἀνέγνωσα μὲ πείθει νὰ ὁμολογήσω εὐλικρινῶς ὅτι» ...
«ἔχει σήμερον τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἔσο βέβαιος ὅτι μέλλει νὰ
εἰσαχθῆ εἰς τὰ σχολεῖα, κἂν θέλωσι κἂν μὴ θέλωσι οἱ δι’ ἡλιθιότητα ἢ διὰ
κακίαν ἐμποδίζοντες τὴν εἰσαγωγὴν τῆς».³¹

Ἡ πληροφορία σχετικὰ μὲ τοὺς ἐν Κερκύρα λογίους διασταυρῶνεται
καὶ μὲ ἀντίστοιχη μνεία τοῦ Γεωργίου Τυπάλδου Ἰακωβάτου: «ὅταν ἔ-
μελλ’ ὁ Ἀσώπιος νὰ διορίσει *Γραμματικὴ* διὰ τὰ λύκεια τῆς πολιτείας
κατὰ τὴν προσταγὴ τῆς ἐπιτροπῆς ἐπροτίμησε τοῦ Βουτμάν’ ἀπὸ τοῦ
Βάμπα».³²

Πράγματι, στὴν *Gazzeta degli Stati Uniti delle Isole Ionie* τῆς
24.11/6.12.1828 διαβάζουμε τὸ ἐξῆς *Avviso Letterario*: «La ristam-
pa della traduzione in Lingua Greca moderna della Grammatica
di *Butmano* assieme con quella della Collezione di Jacobs, ordi-
nata dal Governo, è da alcuni giorni cominciata. Questi libri scelti
dalla Commissione Generale d’Instruzione Pubblica, serviranno di
testo per l’insegnamento nelle scuole Secondarie che vanno a stabi-
lirsi in questi Stati.»³³ Ἡ μετατύπωση αὐτῆ τῆς μετάφρασης τοῦ Σ.
Οἰκονόμου μετὰ μικρῶν ἐπανορθώσεων, τινῶν μὲν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου,

29. Α. Κοραῖς, *Ἀλληλογραφία*, ἔ.π., σ. 135.

30. Στὸ ἴδιο, σ. 163.

31. Στὸ ἴδιο, σ. 174.

32. Γ. Τυπάλδος-Ἰακωβάτος, *Ἱστορία τῆς Ἰόνιας Ἀκαδημίας*, ἐπιμ. Σπ.
Ἀσδραχᾶ, Ἀθήνα 1982, σ. 87.

33. Ἐπισημαίνω ὅτι στὸ ἴδιο φύλλο τῆς *Gazzetta* γίνεται ἡ ἀγγελία τοῦ *Συντα-
κτικοῦ* τοῦ Βάμβα γιὰ δευτέρη φορά. Πρώτη φορά εἶχε ἀγγελθεῖ στὸ ἀμέσως προηγού-
μενο φύλλο τῆς 17/29 Νοεμβρίου 1828 (πβ. ἐδῶ, σημείωση 21). «Ὅσο γιὰ τὰ *Στοιχεῖα*
τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐπὶ Φ. Ἰακωβίου. Μεταρροσθέντα μὲν ὑπὸ Θ. Φαρμακί-
δου (οἱ δύο πρῶτοι τόμοι κυκλοφόρησαν τὸ 1829 καὶ οἱ ἐπόμενοι δύο τὸ 1830), ἄς ση-
μειωθεῖ ὅτι μετατυπώθηκαν παρὰ τὴ ρητὴ ἄρνηση τοῦ Φαρμακίδου (βλ. ἐδῶ, Παράρ-
τημα ἀρ. 1 καὶ Αἰκ. Κουμαριανοῦ, ἔ.π., σ. 161, 163), ἀφοῦ καὶ ἐκείνος ἐτοίμαζε τὸν

τινῶν δὲ ἀλλαχόθεν, κυκλοφορεῖ μέσα στὸ 1829, *Διαπάνη τοῦ Ἴονιου Κράτους εἰς χρῆσιν τῶν δευτερευόντων σχολείων τοῦ αὐτοῦ, κατὰ δοκιμασίαν τῶν τῆς δημοσίας παιδείας Ἐπιμελητῶν*. Ἡ εὐρωπαϊκὴ ἀθθεντία καὶ ἡ ἐπιδοκιμασία τοῦ Κοραῆ θὰ λειτουργήσουν ἐδῶ ὡς τὸ ἀπαραίτητο ἐχέγγυο. Μνεῖα γιὰ τὴ συμβολὴ τοῦ Ἀσώπιου, ὁ ὁποῖος ἀσφαλῶς εἶχε τὴν ἐπιμέλεια τῆς ἐκδοσης, δὲν θὰ ὑπάρξει, ἴσως γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ ἀκριβῶς ἡ κατηγορία τῆς μεροληψίας.³⁴

Σὲ τούτῃ τῇ συνάφεια πρέπει, χωρὶς ἀμφιβολία, νὰ ἐνταχθεῖ ἡ ἐπίκριση τῆς *Γραμματικῆς* τοῦ Βάμβα. Ἡ ἐπίκριση αὐτὴ προφανῶς συντάχθηκε πρὶν κυκλοφορήσει τὸ *Συντακτικὸν* (Νοέμβριος 1828),³⁵ ἐνῶ ὁ Ἀσώπιος μεδόθευε τὴ μετατύπωση τοῦ Βουτμάνου γιὰ νὰ καλυφθεῖ προσωρινὰ τὸ κενό, καὶ λογάριαζε, σὲ καιρὸ εὐθετότερο, νὰ ἐκδώσει καὶ ὁ ἴδιος *Γραμματικὴ*. Ὁ Φαρμακίδης, ἔχοντας κατὰ νοῦ τὰ σχολεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, παρακινεῖ τὸν Ἀσώπιο ἀπὸ τὶς 4 Μαΐου 1828, καὶ δὲν πᾶνει νὰ τὸ ἐπαναλαμβάνει, νὰ τυπώσει τὴ δική του *Γραμματικὴ* («καὶ αὕτη νὰ ἔμβη εἰς χρῆσιν ἀντὶ τῆς τοῦ Βουτμάνου τὴν ὁποῖαν οἱ ἐδικοί μας δὲν εὐνοοῦσι».³⁶ Ὁ Ἀσώπιος, στὶς 29 Ὀκτωβρίου, τὸν παρακαλεῖ νὰ μὴν κάνει «οὐδὲ λόγον» γιὰ δική του *Γραμματικὴ*, ἀλλὰ ἀντίθετα νὰ ζητήσει ἀπὸ τὸν Κυβερνήτῃ νὰ μετατυπωθεῖ καὶ γιὰ τὰ σχολεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας ἡ *Γραμματικὴ* τοῦ Βουτμάνου.³⁷

Ἡ σύσταση τοῦ Ἀσώπιου δὲν εἰσακούσθηκε, ὅπως ἐξάλλου δὲν εὐδωσαν οὔτε τοῦ Κοραῆ καὶ τοῦ Ρώτα οἱ προσπάθειες. Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1829 συγκροτεῖται ἐπιτροπὴ ἐπιφορτισμένη νὰ παρουσιάσει στὴν κυβερνήση, μεταξὺ ἄλλων, καὶ *Γραμματικὴ* τῆς Ἀρχαίας.³⁸ Ὁ Γεώργιος Γεννάδιος, μέλος ὁ ἴδιος τῆς ἐπιτροπῆς, ἀνταποκρίθηκε στὸ σχετικὸ αἴτημα. Πράγματι στὴ *Γενικὴ Ἐφημερίδα* τῆς 14 Μαΐου 1830 δημοσιεύει *Προκλήρξιν* γιὰ τὴν ἐγγραφή συνδρομητῶν στὴ *Γραμματικὴ* τῆς Ἀρχαίας παρὸ

ἴδιο καιρὸ δική του μετατύπωση (στὸ ἴδιο, σ. 142 κ.έ.), ἡ ὁποία, ὅμως, δὲν πραγματοποιήθηκε τότε.

34. Πβ. καὶ Δ. Γκίνης-Β. Μέζας, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία*, ἀρ. 1903: «τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἐπεμελήθη ὁ Κ. Ἀσώπιος».

35. Πβ. τὴν κριτικὴν ποὺ ἀσκεῖται στὴ *Γραμματικὴ* τοῦ Βάμβα, ἀκριβῶς διότι παραπέμπει στὸ ἀνύπαρκτο *Συντακτικὸν* (πρῶτῃ παράγραφος τῆς «Παραειβολῆς»).

36. Αἰκ. Κουμαριανοῦ, ὅ.π., σ. 143, Στὸ θέμα τῆς *Γραμματικῆς* ἐπανέρχεται μετ' ἐπιμονὴν ὁ Φαρμακίδης (στὸ ἴδιο, σ. 145, 147-8, 150, 151-2, 153, 155-6).

37. Ἐδῶ, Παράρτημα ἀρ. 1. Πβ. καὶ Αἰκ. Κουμαριανοῦ, ὅ.π., σ. 161.

38. Ἀπ. Δασκαλάκης, *Κείμενα-Πηγὰὶ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως*, Σειρὰ Τρίτη, *Τὰ περὶ παιδείας*, τ. 1, Ἀθήνα 1968, σ. 332 καὶ σ. 482-484.

έχει συντάξει. 'Ο πρώτος τόμος, και μοναδικός (Τεχνολογία), θά κυκλοφορήσει, στην Αίγινα, μόλις τὸ 1832.³⁹ 'Η επανέκδοση τοῦ 1838 γίνεται *Κατὰ διαταγὴν τῆς Κυβερνήσεως πρὸς χορῆσιν τῶν ἐλληνικῶν σχολείων τοῦ Κράτους*. 'Εκτοτε ἀνατυπώνεται διαρκῶς: εἶναι ἡ Γραμματικὴ ποῦ θά ἐπικρατήσῃ στὴν ἐλλαδικὴ Μέση 'Εκπαίδευση. 'Ο 'Ασώπιος, ἄλλωστε, προχώρησε τελικὰ καὶ στὴ σύνταξη δικοῦ του γραμματικοῦ πονήματος: περιορίστηκε ὅμως μόνο στὸ Συντακτικό: τὸ 1841 κυκλοφόρησαν, τυπωμένα στὴν Κέρκυρα, *'Εν τῇ Τυπογραφίᾳ τῆς Κυβερνήσεως, ἡ διεξοδικὴ Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Σύνταξιν καὶ τὰ Στοιχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Γραμματικῆς εἰς χορῆσιν τῶν Σχολείων τῆς Ἰονίου Πολιτείας Δοκιμασία τῶν Παιδευομένων Μέρους Τρίτον Συντακτικὸν Περίοδος Πρώτη*.⁴⁰ Ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ μικρὸ Συντακτικὸ τοῦ 'Ασώπιου ἐπιβλήθηκε καὶ ἐπικρατήσῃ τὶς ἐρχόμενες δεκαετίες καὶ στὰ σχολεῖα τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους.⁴¹ Οἱ

39. Πβ. τὸ ἴδιο, τ. 2, σ. 1293, 1381· ἐδῶ, σημείωση 15· καθὼς καὶ τὸ προλογικὸ κείμενο «Πρὸς τοὺς ἀναγνώστῃς» (χρονολογημένο ἀπὸ 23 Ἰουνίου 1832) τῆς *Γραμματικῆς* τοῦ Γενναδίου. Σημειωτέον ὅτι ὁ Γεννάδιος διευκρινίζει ἐκεῖ: (α) πὼς ὁ δεύτερος τόμος «ὁ περιέχων τὸ συντακτικὸν ἀρχίζει νὰ τυπώνεται τὸν Σεπτέμβριον» (ὁ τόμος αὐτὸς οὐδέποτε ἐκδόθηκε ἀν καὶ συνεχίζει νὰ μνημονεύεται στὶς σελίδες τίτλου τῶν μετατυπώσεων τοῦ 1838 καὶ 1839· πβ. Δ. Γκίνης - Β. Μέζας, *ὁ.π.*, ἀρ. 2940 καὶ 3103)· (β) ὅτι ἐκεῖ σκοπεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν καθυστέρηση ἀπὸθεν καὶ διὰ τί ἐπροήλθαν τὰ ἐμπόδια καὶ νὰ δικαιολογήσῃ «κατὰ περίστασιν τοὺς διδασκάλους τοῦ Κεντρικοῦ σχολείου, κατηγορηθέντας ἀπὸ τὸν συγγραφέα τοῦ νέου Πανταξίδου ὡς ψωμοκόλακας ἐνῶ ἐδῶ ἔπαθαν τὰ πάνθ' ὡς ἀπειθεῖς εἰς τὸν ζυγὸν ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐλπίζετο σωτηρία» (ἀναφέρεται, βέβαια, στὸ φυλλάδιον τοῦ Κοραῖ *Τὶ συμφέροι εἰς τὴν ἐλευθερωμένην... Ἑλλάδα... Διάλογος... δεύτερος ἐκδομένος ἀπὸ τὸν Γ. Πανταξίδην*, Παρίσι 1831, σ. 25· πβ. καὶ σ. 91).

40. Τὸν 'Ασώπιον εἶχε ἐπιφορτίσει ἡ Ἰονικὴ κυβέρνησις νὰ συντάξῃ δικὸ του γραμματικὸ πόνημα: σχετικὰ ἐπιστολὰς τῶν χρόνων 1838-1841 σώζονται στὸ Ἄρχεῖο του ('Ασ. 1829, 1835, 1837). Περιορίστηκε μόνο στὸ Συντακτικὸ. Φεύγοντας ὅμως ἀπὸ τὴν Κέρκυρα γιὰ τὴν Ἀθήνα (καλοκαίρι τοῦ 1842) ἔφρσε πίσω του *Εἰς χορῆσιν τῶν Σχολείων τοῦ Ἰονίου Κράτους Ἐπιταγὴ τῶν τῆς δημοσίας Παιδείας Ἐπιμελητῶν τὴν ἀναπλασμένην Ἑλληνικὴν Γραμματικὴν* τοῦ Βουττιάνου, ἡ ὁποία θά κυκλοφορήσῃ μέσα στὸ 1843. 'Η νέα τριμερὴς ὀργάνωσις τῆς ὕλης (Τεχνολογία, Σύνταξις, Περὶ διαλέκτων-Μετρικὴ) καθὼς καὶ ἡ διαίρεσις τοῦ Τεχνολογικοῦ Μέρους σὲ δύο περιόδους (ἡ πρώτη συντομότερη, γιὰ τοὺς πρωτόπειρους· ἡ δεύτερη διεξοδικότερη, γιὰ τοὺς προχωρημένους) συμφωνοῦν περισσότερο μετὰ τὴ σὺλληψιν τοῦ 'Ασώπιου καὶ συνηγοροῦν στὴν ὑπόθεσις ὅτι καὶ ἡ τρίτη μετατύπωσις τῆς *Γραμματικῆς* τοῦ Βουττιάνου ἔγινε μετὰ δικὴ του φροντίδα.

41. Μετὰ τὴν ὑπ' ἀριθ. 20125 ἐγκύκλιον τοῦ 1843 τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, ὅπως συνάγεται ἀπὸ νέα ἐγκύκλιον τοῦ Ὑπουργοῦ Β. Κ. Νικολοπούλου τῆς 12ης Σεπτεμβρίου 1863 (ἀρ. πρωτ. 9785). Αὐτὴ

Γραμματικές του Βάμβρα εξακολουθοῦν καὶ ἐκεῖνες νὰ ἐπανεκδίδονται, χω-
ρίς ὅμως ἔνωθεν ἔγκριση.

Ὡστόσο ἡ στιγμή πού ἐπιλέγεται γιά νὰ πληγεῖ ἡ *Γραμματική* τοῦ Βάμβρα συνδέεται ἄρρηκτα μέ τήν τροπή πού εἶχαν πάρει τὰ πράγματα στήν Ἴονια Ἀκαδημία, ὕστερα ἀπό τὸ θάνατο τοῦ Λόρδου Guilford (2 Ὀκτωβρίου 1827).⁴² Στις 31 Μαΐου 1828 ψηφίστηκε ἀπό τὴ Γερουσία τοῦ Ἠνωμένου Κράτους τῶν Ἰονίων Νήσων ἡ *Προῶξις Ις'*, ἡ ὁποία κανόνιζε «τὰς βάσεις ἐπάνω εἰς τὰς ὁποίας πρέπει νὰ συστηθῇ ἡ Δημόσιος Ἀγωγή εἰς τὸ Ἰονικὸν Κράτος».⁴³ Ἡ πράξις αὐτὴ προέβλεπε, μεταξύ ἄλλων, ὅτι τὴ διεύθυνση ὅλων τῶν βαθμίδων τῆς Δημόσιας Ἐκπαίδευσης θὰ ἀναλάμβανε ἡ Ἐπιτροπὴ Γενικὴ τῆς Δημοσίου Ἀγωγῆς, ἡ ὁποία θὰ ἀπαρτιζόταν «ἀπὸ τρία ὑποκείμενα, τὰ δύο ψηφισμένα ἀπὸ τὴν Βουλὴν (ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποία πρέπει ἀναγκαιῶς νὰ εἶναι μέλος αὐτῆς) καὶ τὸ τρίτον διορισμένον ἀπὸ» ... «τὸν Λόρδ Μέγαν Ἀρμοστήν».⁴⁴ Εἰδικότερα ἡ Ἐπιτροπὴ ἐπιφορτίζε-
ται μέ τὴν ἀναδιοργάνωση τῆς δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης καὶ τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας· εἶναι ἐκεῖνη πού «θὰ προβάλλει τὰς ὀνοματίσεις τῶν Προ-
φασσώρων κάθε κλάσεως, ὅλων τῶν Ὀφφικιάλων καὶ Ἐπαγγελματικῶν
τῆς Δημοσίου Ἀγωγῆς».⁴⁵ Μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ὀρίσθησαν στις 23
Ἰουνίου, ὁ Ἄγγελος Κόνταρης, βουλευτῆς Ἀγιομαυρίτης», ὁ ὁποῖος
ἀνέλαβε καθήκοντα Προέδρου, ὁ ἰατρός Στάμος Γαγγάδης καὶ ὁ Νεόφυ-
τος Βάμβρας.⁴⁶

«Ὁ ἔξαφνος διορισμὸς τοῦ Βάμβρα», πού ἦταν ἕως τότε καθηγητῆς
τοῦ Γυμνασίου τῆς Κεφαλληνίας, «ὡς μέλος τῆς ἐπιτροπῆς ἐφάνηκ' ἀνε-
ξήγητος σὲ πολλοὺς καὶ φανερός σὲ κάποιους. Καὶ δὲν ἦτανε μοναχὰ μέλος

ἡ τελευταία ἔρχεται νὰ ἀπομνήσῃ» «ὅτι διδακτικὸν βιβλίον τῆς Ἑλληνικῆς Συντά-
ξεως ἐν τε τοῖς Ἑλληνικοῖς Σχολείοις καὶ τοῖς Γυμνασίοις εἶναι «ἡ Πρώτη Περίοδος
τοῦ περὶ Ἑλληνικῆς Συντάξεως» πονήματος τοῦ Καθηγητοῦ Κ. Κ. Ἀσωπίου, τὸ κοι-
νῶς «Μικρὸν Συντακτικὸν Ἀσωπίου» καλούμενον» (ἀναδημοσιεύεται στήν ἀρχὴ τῆς
7ης ἔκδοσης, Ἀθήνα 1870).

42. Γιά τὴν Ἴονια Ἀκαδημία τὴν ἐποχὴ αὐτὴ βλ. πρόχειρα G. P. Henderson,
Ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία, μτφρ. Φ. Κ. Βώρου, Κέρκυρα 1980, σὲ συνδυασμὸ μέ τὴν
Ἱστορία τοῦ Γ. Τυπάλδου-Ἰακωβάτου (β.π.).

43. *Atti emanati dal Terzo Parlamento degli Stati Uniti delle Isole Ionie...
Prima Sessione tenuta nell'anno 1828*, Κέρκυρα 1828, σ. 56-62.

44. Στὸ ἴδιο, σ. 57.

45. Στὸ ἴδιο, σ. 58.

46. Ἡ σχετικὴ *Notificazione* δημοσιεύτηκε στήν *Gazzetta*, ἀρ. φ. 549, τῆς
23 Ἰουνίου/5 Ἰουλίου 1828.

ἐπιτροπῆς πού κατ' ἀρχὰς ὀνοματίσθηκε μὰ καὶ δάσκαλος τῆς Φιλοσοφίας στὴν Ἀκαδημία καὶ ἐπιστάτης τοῦ σπουδαστηρίου χῶρι' ἀπὸ τόσες ἄλλες τιμὲς μερικῆς». ⁴⁷ Ἡ ἀνάδειξη αὐτῆ τοῦ Βάμβρα στὰ ἀνώτατα ἀξιώματα ὀφειλόταν, ἂν πιστέψουμε τὴ μαρτυρία τοῦ Γ. Τυπάλδου-Ἰακωβάτου, στὴν ὑποστήριξη τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Ἀρμωστῆ Adam καὶ τῶν Ἀγγλων. ⁴⁸

«Μὲ κεφάλι τὴν ἐπιτροπὴ ἐβάλθη» ἐμπρὸς ἡ κοινὴ παιδεία». ⁴⁹ Ἀναδιοργανώθηκε ἡ δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση καὶ τροποποιήθηκε τὸ προσωπικὸ τῆς Ἰόνιας Ἀκαδημίας. Ὡστόσο δὲν ἔλειψαν οἱ ἀδικίες. Πολλοὶ καθηγητὲς τῆς Ἀκαδημίας στάλθηκαν νὰ διδάξουν στὰ γυμνάσια τῆς Κέρκυρας καὶ τῶν ἄλλων νησιῶν ἢ ἐξαναγκάσθηκαν σὲ παραίτηση. Ἐτσι, «χτιώντας χαμῶγια μὲ τὰ μάρμαρα τοῦ παλατιοῦ», ὅπως ἐπιγραμματικὰ τὸ διατυπώνει ὁ Γ. Τυπάλδος-Ἰακωβάτος, ⁵⁰ ὁ Φιλητῆς βρέθηκε διευθυντῆς τοῦ Λυκείου στὴ Ζάκυνθο καὶ ὁ Ἀσώπιος, ὕστερα ἀπὸ ταλαντεύσεις (ἦταν κι ἐκεῖνος νὰ φύγει γιὰ τὴν Κεφαλονιά), ἔμεινε στὴν Κέρκυρα ἀπλὸς καθηγητῆς τοῦ Λυκείου.

Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Ἀσώπιου μὲ τὸν Φαρμακίδη παρέχει ἀφθονα τεκμήρια τῆς ἀμοιβαίας δυσἀρέσκειας γιὰ τὰ τεκταινόμενα στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία, καὶ μάλιστα γιὰ τὸ ρόλο πού διαδραμάτισε ὁ Βάμβρας. Ἐτσι ὁ Φαρμακίδης, πού ὑπῆρξε κι ἐκεῖνος καθηγητῆς τῆς Ἀκαδημίας τὸ πρῶτο ἔτος τῆς λειτουργίας της (1824/1825), γράφει στὶς 7/19 Αὐγούστου 1828: «Διελύθη τελευταῖον ἡ πολυθρόλλητος Αἰώμιος Ἀκαδημία καὶ ἡ τρικέφαλος ἐπιτροπὴ διεδέχθη τὴν ἀρχοντίαν· οἱ δὲ προφέσορες δισπάρησαν τῆδε κακεῖσε. Χαίρω ὅτι σὺ ἔμεινες εἰς Κέρκυραν, ὡς καὶ τὸ ἐπρόσμενα· ἀλλὰ δὲν ἤξεύρω πῶς θέλει υπάγει ἡ μετὰ τοῦ πανσόφου συντροφία σας». ⁵¹ Πάνσοφος εἶναι βέβαια ὁ Βάμβρας. Στὶς ἀρχὲς τοῦ φθινοπώρου (19.9/1.10), ἡ τύχη τοῦ Ἀσώπιου ταλαντεύεται πάντα καὶ ὁ Φαρμακίδης σχολιάζει τὸ γεγονός: «λυποῦμαι καὶ διὰ τοὺς ὁποίους δοκιμάζεις ἢ δοκιμάζετε πειρασμούς ἀπὸ τῆς καταράτου δοκησιοφίας καὶ

47. Γ. Τυπάλδος-Ἰακωβάτος, ὁ.π., σ. 71.

48. Στὸ ἴδιο. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Βάμβρας πολιτογραφήθηκε «Ἰονικὸς ὑπῆκοος» μόλις στὶς 31 Μαΐου 1828 (βλ. τὴν ἀντίστοιχη πράξη τῆς Γερουσίας στὴν *Gazzetta*, ἀρ. φ. 546, 2/14 Ἰουνίου 1828). Γιὰ τὴν πολιτεία του στὴν Κέρκυρα βλ. καὶ Γ. Δ. Μεταλληνός, *Τὸ ζήτημα τῆς Μεταφάσεως τῆς Ἀγ. Γραφῆς*, Ἀθήνα 1977.

49. Γ. Τυπάλδος-Ἰακωβάτος, ὁ.π., σ. 73. Ἡ ἐναρξὴ ἐργασιῶν τῆς ἐπιτροπῆς ἔγινε στὶς 20 Ἰουνίου/2 Ἰουλίου 1828 (βλ. σχετικὴ *Notificazione* στὴν *Gazzetta*, ἀρ. φ. 550, 30 Ἰουνίου/12 Ἰουλίου 1828).

50. Ὁ.π., σ. 74.

51. Αἰκ. Κουμριανοῦ, ὁ.π., σ. 146.

ἀγυρτείας· πλησιάζει ὁ καιρὸς καθ' ὃν θέλουν εὑρεθεῖ τὰ μέσθι τῆς ἀνακαλύψεως καὶ ἐλέγξεως τῶν δοκησισόφων ἀγυρτῶν καὶ ἀπατεῶνων. Ὑπομονή!»⁵² Τέλος ὁ Ἀσώπιος, μιλώντας στὶς 10 Νοεμβρίου γιὰ τὴν ἐνδεχόμενη ἀκόμη μετὰβασή του στὴν Κεφαλληνία, παρατηρεῖ εἰρωνικά: «Φαίνεται ὅτι ὁ ἱερολογιώτατος Κύριος Βάμβας ἐπιθυμεῖ νὰ με τιμήσῃ καθιστῶν με διάδοχον εἰς ἐκεῖνον τὸν τόπον».⁵³

Ἡ δυσαρέσκεια αὐτὴ βρίσκεται, ἀσφαλῶς, στὴν ἀφετηρία τῆς πρωτοβουλίας νὰ ἐλεγχθεῖ ὁ Βάμβας καὶ ἡ *Γραμματικὴ* του. Ἡ ἐπίθεση γίνεται σαφῶς καὶ ἀπὸ κάθε ἄποψη pro domo sua. Στὴ ρευστὴ κατάσταξη τῶν ἐκπαιδευτικῶν πραγμάτων τοῦ Ἡνωμένου Κράτους, καὶ ἰδιαίτερα τῆς Ἴονιας Ἀκαδημίας, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Guilford, βρέθηκε ἐγκάθετος, θὰ λέγαμε, ὁ Βάμβας νὰ παίξει ἡγετικὸ ρόλο. Ἐκεῖνος ποὺ εἶχε κριθεῖ ἀπὸ τὸν Κοραῖ μόνος ἱκανὸς νὰ ὀργανίσει Ἐθνικὴ Σχολή, κρίση ποὺ εἶχε θίξει τὴν φιλοτιμία τῶν ἐν Ἑλλάδι λογίων, βρέθηκε σὲ θέση νὰ ὀργανίσει τὴν ἑπτανησιώτικη παιδεία καὶ Ἀκαδημία.⁵⁴ Ἐπόμενο ἦταν νὰ θιγεῖ ἡ φιλοτιμία τῶν ἐν Κερκύρα λογίων· νὰ ἐνοχληθοῦν ὅσοι εἶχαν πάρει τὸ χρίσμα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἰδρυτὴ τῆς Ἀκαδημίας, ὅσοι μὲ προεξάρχοντες τὸν Ἀσώπιο καὶ τὸν Φιλητᾶ εἶχαν συμβάλει ἀποφασιστικά στὴ θεμελίωσή της καί, ξαφνικά, βρέθηκαν παραγκωνισμένοι. Ἐπόμενο καὶ νὰ ἐπιχειρήσουν νὰ πειράξουν τὸν Βάμβα ὅπως καὶ ὅπου μποροῦσαν. Ὁ συσχετισμὸς δυνάμεων στὴν Ἐπιτροπὴ ποὺ ἔκρινε τὰ σχολικὰ βιβλία προφανῶς ἦταν τέτοιος ὥστε, παρὰ τὴν εὐνοϊκὴ γιὰ τὸν Βάμβα συγκυρία, ἐπέτρεψε νὰ τὸν πλήξουν καιρία, ἐμποδίζοντας τὴν ἀπὸ τεσσάρων ἐτῶν ἐκδομένην *Γραμματικὴν* καὶ τὸ ὑπὸ ἐκδοσὴ *Συντακτικόν* του ἀπὸ τὰ σχολεῖα.⁵⁵ ἔθιγαν ἔτσι ἅμεσὰ τὸ κύρος του καὶ τὸ κομπόδεμά του. Φυλλάδιο καὶ ἄρθρο ἔρχονταν, συνεπῶς, νὰ τεκμηριώσουν καὶ νὰ δικαιώσουν ἐκεῖνη τὴν ἀπόρριψη, καθιστώντας, συγχρόνως, μὲ τὴ δημοσιοποίησιν ἐντονότερο τὸ πλῆγμα κατὰ τοῦ κύρους τοῦ ἀντιπάλου.

52. Στὸ ἴδιο, σ. 153.

53. Στὸ ἴδιο, σ. 160.

54. Τὰ περὶ «ὀργανισμοῦ ἐθνικῆς σχολῆς», στὰ προλεγόμενα τῆς ἐπανεκδόσεως τοῦ Βεικαρία, Παρίσι 1823, σ. ρδ'. Βλ. καὶ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Θ. Φαρμακίδη στὴ *Γενικὴ Ἐφημερίδα* (πβ. ἐδῶ, σμ. 28), ὅπου καὶ τὰ σχετικά μὲ τίς ἀντιδράσεις τῶν ἐν Ἑλλάδι λογίων (πβ. καὶ ἐδῶ, σμ. 40).

55. Σημειώνω ὅτι ὁ Γ. Τυπάλδος-Ἰακωβάτος ἐπισημαίνει πὼς ὁ Πρόεδρος Κόνταρης βρισκόταν σὲ διάστασιν μὲ τὸν Βάμβα (δ.π., σ. 82) καὶ ὅτι ὁ Γαγγάδης συμφωνοῦσε πάντοτε μὲ τὴ γνώμη τοῦ Κόνταρη (στὸ ἴδιο, σ. 70).

Οί λογικές συνεπαγωγές εϋδιάκριτες και δηλωμένες: ἐκαῖνος πού ἀποδεικνύεται ἀνίκανος νά *οργανίσει* Γραμματική, εἶναι ἐντελῶς ἀκατάλληλος νά *οργανίσει* τήν παιδεία. Ἐπίσης ἀπό τήν ἄποψη αὐτή εἶναι βέβαια χαρακτηριστική ἡ ἀντίδραση τῶν φίλων τοῦ Βάμβα, τοῦ Κοραῆ καί τοῦ Ρώτα: ὅταν μέ τή σειρά τους δοκιμάζουσαν νά ἀπαντήσουν στίς ἀλλεπάλληλες βολές πού δέχεται ὁ Βάμβα, αὐτή τήν ἴδια Γραμματική ἐπιζητοῦν νά ἐπιβάλουν ἐκεῖ ὅπου θεωροῦν ὅτι ἔχουν καλύτερη πρόσβαση, στή σχολεῖα τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, ἀκριβῶς «διὰ νά σκάσουν οἱ ἐν Κερκύρα λόγιοι».

Σύγχρονη, λοιπόν, μέ τὰ πρῶτα βήματα τῆς κεντρικῆς ρύθμισης τῶν εκπαιδευτικῶν πραγμάτων καθῶς καί τοῦ καθορισμοῦ τῶν διδακτικῶν βιβλίων τόσο στό Ἰόνιο Κράτος ὅσο, κυρίως, στή σαφῶς εϋρύτερη ἀγορά τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, ἡ ἐπίκριση τῆς Γραμματικῆς τοῦ Βάμβα ἀποτελεῖ, κατά τρόπο ἐντελῶς παραδειγματικό, καί ἕνα ἀπό τὰ πρῶτα περιστατικά στή μακρά σειρά τῶν διενέξεων πού ἔχουν ὡς ἀφορμή τήν ἔγκριση τῶν σχολικῶν βιβλίων καί θά πυκνώνουν καθῶς προχωρεῖ ὁ αἰώνας. Δοθέντος ὅτι ὁ ἔλεγχος τῆς ἀγορᾶς τῶν συμβολικῶν ἀγαθῶν ἀποτελεῖ τὸ κατεξοχὴν μερίδιο ἐξουσίας πού συναρτᾶται ἐξ ὀρισμοῦ μέ τή φύση καί τή λειτουργία καθαυτῆ τῆς κοινωνικῆς ομάδας τῶν λογίων, στήν περίπτωση τοῦ μόνου ἐγκεκριμένου σχολικοῦ ἐγχειριδίου, προνομιακοῦ ἐργαλείου γιά τή χειραγώγηση τῶν συνειδήσεων, διακυβεύεται ἡ πιὸ ἀπτή καί ἄμεση ἐκδοχή τῆς ἐξουσίας αὐτῆς. Ἐάν μάλιστα λογαριάσουμε ἀπό κοντά καί τὰ οικονομικά ὀφέλη πού συναποκομίζει ὅποιος ἀποσπάσει τήν ἄνοthen ἔγκριση, τὰ ὁποῖα δὲν μποροῦν νά συγκριθοῦν, τουλάχιστον στόν περασμένο αἰώνα, μέ καμιάν ἄλλη ἀμοιβή τοῦ συγγραφικοῦ μόχθου, κατανοοῦμε τήν σφοδρότητα τῶν σχετικῶν ἀντιπραθέσεων. Ἀντιπραθέσεις καί διενέξεις οἱ ὁποῖες, ἐκτός τῶν ἄλλων, ὅταν μελετηθοῦν στή καθέκαστά τους, μποροῦν νά ἀναδείξουν τίς ἐπαφές, τίς διασυνδέσεις καί τίς ἀλληλεξαρτήσεις τῆς λογιοσύνης μέ τοὺς φορεῖς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας.

Ἐξἄλλου, στήν περίπτωση πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ, ἀναγνωρίζουμε κάποιες ἀπό τίς σταθερές πού διέπουν τή στρατηγική τῶν συγκρούσεων ἀτόμων καί ομάδων, ὅπως εἰδικότερα διοχετεύονται μέσα ἀπό τὸ κανάλι τῆς βιβλιοκριτικῆς. Ἐννοῶ, πρῶτιστα, τήν προσωπική ἢ ιδεολογική ἀντιπραθέση, ἡ ὁποία μετατοπίζεται στό ἐπίπεδο τῶν κειμένων καί ἐμφανίζεται ὡς ἕρις φιλολογική. Ἀσυνέπεια καί παραλογισμός πού ὑποτίθεται ὅτι χαρακτηρίζουν τήν πρακτική καί τίς ἰδέες τοῦ ἀντιπάλου καταδεικνύονται μέ τὰ ὄπλα τῆς γραμματικῆς ἢ τῆς αἰσθητικῆς. Πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτῆ ἡ «βιβλιοκρισία», μέ τή μορφή εἴτε ἕρθρου εἴτε αὐτόνομου δη-

μοσιεύματος ἀποτελεῖ, χωρίς ἀμφιβολία, τὸ κατεξοχὴν πρόσφορο σχῆμα.

Κοινὸς τόπος, ἄλλωστε, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ καὶ ἡ ἴδια ἡ τακτικὴ ποὺ προκρίνεται: ἀναφέρομαι στὸ τέχνασμα τῆς κλιμακωτῆς κριτικῆς ποὺ λειτουργεῖ πολλαπλασιαστικά. Ἐδῶ τὸ κρίνον ἔντυπο θὰ ἔδινε τὴν εὐκαιρία νὰ γίνεи ἐπιδοκιμαστικὴ παρουσίασή του στὸν τύπο, ἡ ὁποία, μὲ τὴ σειρὰ της, γίνεи ἀφορμὴ νὰ ἐπαναληφθεῖ ἡ κρίση —ἢ ἄλλοῦ καὶ νὰ ἐμπλουτισθεῖ στὰ βασικά της σημεῖα. Κρινόμενο καὶ κρίνον κείμενο ἔχουν, στὴν περίπτωση αὐτή, κοινὴ καταγωγὴ: συνιστοῦν ἐπιμέρους στάδια μιᾶς ἐνιαίας ἀρχικῆς πρωτοβουλίας.⁵⁶

Ἀπὸ τὴν ἐπίκριση τῆς Ποιητικῆς τοῦ Οἰκονόμου ὡς τὰ *Σούτσεια*, ὁ Ἀσώπιος ἀναδεικνύεται ἐπιδέξιος χρήστης καὶ τῆς στρατηγικῆς καὶ τῆς τακτικῆς αὐτῆς. Τὸ 1820 ὁ Οἰκονόμος, τὸ 1828 ὁ Βάμβας, τὸ 1853 ὁ Παναγιώτης Σούτσος βάλονται ὡς δογματικοὶ δοκησίσοφοι καὶ ἐπικίνδυνα φιλόπρωτοι. Ὁ μηχανισμὸς εἶναι κοινός: ἀνώδυμη ἢ ψευδώνυμη βιβλιοκρισία, ποὺ ἀμβλύνει τὴν ἐντύπωση τῆς προσωπικῆς ἀντιπαράθεσης, πολλαπλασιάζοντας τὸν ἀντίκτυπό της μὲ κλιμακωτὲς παράλληλες ἢ ἐπάλληλες δημοσιεύσεις.⁵⁷

Ὡστόσο, ἐκτὸς ἀπὸ προσιτὸς καὶ καίριος στόχος, ἡ ἐπιλογή εἰδικὰ τῆς *Γραμματικῆς* γιὰ νὰ πληγεῖ ὁ Βάμβας ἦταν, τουλάχιστον γιὰ τὸν Ἀσώπιο, διπλὰ ἐνοχλημένο, καὶ ὑπὸ ἄλλη ἔννοια *pro domo sua*. Ἐκεῖ, ὅταν ἐρχόταν ἡ ὥρα, σκόπευε νὰ μετρήσει τίς δυνάμεις του. Ἀλλὰ ἐν τῷ μεταξύ, τὸ πεδίο δὲν ἔπρεπε νὰ ἀφεθεῖ σὲ εὐκαιριακοὺς μύστες καὶ παρεῖσακτους πανεπιστήμονες, οἱ ὁποῖοι, μὲ τὴν εὐκολία ποὺ τοὺς διακρίνει, ἀκυρώνουν τὴν ἴδια τὴ σοβαρότητα τοῦ ἐγγειρήματος, καθὼς τὴν *γραμματικὴν ὥσπερ ἱερωσύνην παντὸς ἀνδρὸς εἶναι νομίζουσιν*. Ἐχομε δηλαδή, στὴν περίπτωσή αὐτή, τὸν ἐπαγγελματία λόγιο, τὸν ἐπιστήμονα κλασικὸ φιλόλογο, ποὺ προασπίζει τὸ ἐπαγγελματικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ του πεδίο ἀπὸ τοὺς

56. Πβ. ἀντίστοιχο τέχνασμα προσκηνοθετημένης, κλιμακωτῆς ἐπίθεσης ὅπως τὸ ἐκθέτει σὲ ἄλλη εὐκαιρία ὁ Θ. Φαρμακίδης, ἐπιστέλλοντας πρὸς τὸν Ἀσώπιο: «Ἦθελες κάμει πολὺ καλὸν ἂν ἠμπόρεις νὰ γράψῃς κατὰ Πελοποννησίων ἄρθρον ἀναπτύσσον καὶ τὸν παλαιὸν καὶ τὸν νέον χαρακτήρα των, ὅστις δὲν διαφέρει κατ' οὐδὲν» ... «Αὐτὸ τὸ ἄρθρον ἠμποροῦσε νὰ ἐκδοθῆ ἦτοι εἰς τὸν Φίλον τοῦ Νόμου ὡς ἐλευθεριάζοντα ἢ εἰς τὸν Constitutionnel, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐλάμβανα ἐγὼ ἀφορμὴν ἀναιρέσεως καὶ ἀνέπτυσσα πολλὰ κατὰ σχῆμα ρητορικόν» (Αἰκ. Κουμαριανοῦ, ὁ.π., σ. 132· ἢ ἐπιστολὴ τῆς 18ης Δεκεμβρίου 1826).

57. Γιὰ τὴν Ποιητικὴ καὶ τὰ *Σούτσεια* πβ. ἐδῶ, σημ. 2. Στὴν περίπτωση τῆς Ποιητικῆς μικρὴ παραλλαγὴ: υἱοθετεῖται ξένο κρίνον κείμενο, ἐπαινετικὸ, τὸ ὁποῖο λειτουργεῖ ὡς ἀφορμὴ τοῦ σχολίου ποὺ ἀκολουθεῖ: σχόλιο ποὺ ἀκυρώνει τὸν ἔπανο.

ἐρασιτέχνες συμπλητῆς παλαιῦ τύπου. Ἐπιδεικνύει ἔτσι, διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς, τὴν ἐπιμονὴ καὶ τὸ μόχθο πού ἀπαιτεῖ ἡ τέχνη του γιὰ νὰ κατακτηθεῖ καὶ νὰ ἀποδώσει, καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἀξιοδοτεῖται ἔμμεσα καὶ ἐπικυρώνεται ἡ τέχνη ἢ ἴδια καὶ τὸ status καθαυτὸ τοῦ ἐπαγγελματία λόγιου.

Ἐκεῖνο ἐπομένως πού, σὲ τελευταία ἀνάλυση, βρίσκεται στὸ στόχαστρο τῶν ἐν Κερκύρα λογίων καὶ τοῦ Ἀσώπιου εἰδικότερα εἶναι ὁ πάσης φύσεως καιροσκοπισμὸς τοῦ Βάμβα, καιροσκοπισμὸς στὴ ζωὴ καὶ στὴν ἐπιστήμη. Στὸ σημεῖο αὐτό, φυσικά, φίλοι καὶ ὁμόφρονες, συναντιοῦνται μὲ τὸν Φαρμακίδη. Ἀναφέρομαι ἀσφαλῶς στὸ ἄρθρο τοῦ Α.Ζ. στὴ *Γενικὴ Ἐφημερίδα τῆς Ἑλλάδος*, τὸ ὁποῖο δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἔχει ὡς ἀφορμὴ, μεταξὺ ἄλλων, καὶ τὴ δυσαρέσκεια πού προκάλεσε ἡ παρουσία τοῦ Βάμβα στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία.⁵⁸ Ἔτσι μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ ἡ στιγμή πού ἐπιλέγεται γιὰ νὰ γίνει ἡ ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Βάμβα. Βέβαια, ὁ Φαρμακίδης ἔχει παλαιὰ κρατούμενα καὶ αὐτὰ ἐκθέτει: τὴν πολιτεία τοῦ Βάμβα στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, τὴν «ἀίσχρότητα τῆς φυγῆς». Ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία θὰ δράσει ἀπλῶς ὡς καταλύτης. Μόνο πού ἐδῶ, παράλληλα μὲ τὸν κάθε εἶδους καιροσκοπισμὸ τοῦ Βάμβα, στὸ στόχαστρο βρίσκεται καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κοραΐς: ἡ φιλοπροσωπία πού ἐπιδεικνύει στὴν περίπτωση τοῦ Βάμβα, θίγοντας τὴ φιλοτιμία τοῦ ἴδιου τοῦ Φαρμακίδη ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν ἐν Ἑλλάδι λογίων, καὶ «ὁ χιωτισμὸς του ὁ ἀνυπόφορος»,⁵⁹ ὁ ὁποῖος, λίγους μῆνες μετὰ τὴ δευτέρα ἀποτυχημένη ἐκστρατεία στὴ Χίο, ἤξει ἐντελῶς παρὰταιρα.⁶⁰

Ὅταν γράφει τὸ ἄρθρο τῆς *Γενικῆς Ἐφημερίδος*, ὁ Φαρμακίδης ἔχει ἤδη στὰ χέρια του τὸ χειρόγραφο τῆς ἐπίκρισης τῆς *Γραμματικῆς* τοῦ Βάμβα. Ὅταν γράφει τὸ ἄρθρο πού δημοσιεύουμε ἐδῶ, ὁ Ἀσώπιος ἴσως γνωρίζει ὅτι ὁ Φαρμακίδης σκοπεύει νὰ τὸν «μαστίσει διὰ τῆς ἐφημερίδος», καὶ νὰ ἀφήσει αἰχμὲς γιὰ τὸν Μέγα Χιώτη.⁶¹ Οὕτως ἢ ἄλλως, συντονισμένες ἢ μὴ, οἱ δύο ἐπιθέσεις θὰ λειτουργοῦσαν συμπληρωματικά. Κάτι τέτοιο ἄλλωστε μᾶς ἐπιτρέπει νὰ υποθέσουμε τὸ γεγονός ὅτι καθένας ἀπὸ τὴ σκοπιὰ του, λιγότερο ἢ περισσότερο ἀκροθιγῶς, θέτει τὸ πρόβλημα πού θὰ ἀναπτύξει ὁ ἄλλος: τὴν κοραϊκὴ φιλοπροσωπία ὁ Ἀσώπιος, τὴ γραμματικὴ ἀθθεντία ὁ Φαρμακίδης.⁶²

58. Πβ. ἐδῶ, σημ. 28.

59. Αἰκ. Κουμαριανοῦ, ὁ.π., σ. 164.

60. Πβ. τὸ ἴδιο, σ. 141.

61. Στὸ ἴδιο, σ. 162, 163-164.

62. Μεταγενέστερα τεκμήρια τῆς ἀμοιβαίας ἀντιπάθειας τοῦ Φαρμακίδη καὶ τοῦ

Ἄς ξαναγυρίσουμε ἄνω στὸν *Λόγιο Ἐρμῆ* καὶ τὴ *Νέα Περίοδο*, στὴν Αἴγινα τοῦ 1829. Ὅπως ρητὰ τὸ ἐκθέτει ὁ Ἀσώπιος, ὁ *Λόγιος Ἐρμῆς* τῆς Βιέννης ὑπῆρξε τὸ ὄργανο, ἄξονας ἀναφορᾶς καὶ κοινὸν ταμεῖον, μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐκφράστηκε ἡ προϋπάρχουσα κοινότητα τῶν λογίων ὄργανο πού μετὰ τὴ σειρά του ἐπέδρασε στὴν αὐτογνωσία τῆς κοινότητας, τὶς σχέσεις στοῦ ἐσωτερικοῦ της καὶ τὴ δυναμικὴ τῆς παρέμβασής της. Ἀνάλογες ἀνάγκες καλεῖται νὰ ἐξυπηρετήσῃ καὶ ἡ *Νέα Περίοδος*. Καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ εἶναι ἐνδεικτικὸ ὅτι τόσο ὁ Ἀσώπιος ὅσο καὶ ὁ Φαρμακίδης, στὴ διμέτρωτη ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Βάμβα, μιλοῦν ἐν ὀνόματι ἕλων τῶν φιλομαθῶν καὶ τῶν λογίων. Ἐντούτοις οὔτε αὐτὴ ἡ ἀνάγκη ἐκφράσης καὶ παρέμβασής τοῦ «συλλογικοῦ σώματος τῶν λογίων»⁶³ τῶν ὁποίων ἔχουν ἐπίγνωση, οὔτε οἱ κοινὲς στοχεύσεις τῶν ἄλλοτε οὐσιαστικῶν συνεκδοτῶν τοῦ *Λόγιου Ἐρμῆ*,⁶⁴ ἔτσι ὅπως καταδεικνύονται ἀκριβῶς στὴν περίπτωση τῆς ἀπὸ κοινὸ ἀντιμετώπισης τοῦ Βάμβα, δὲν ἄρκεσαν γιὰ τὴ θεοφάνεια τοῦ περιοδικοῦ.

Ἐπιθυμώντας νὰ ξαναπιαστεῖ τὸ νῆμα πού ἔκοψε ἡ Ἐπανάσταση, μέσα στὴ σχετικὴ εὐφορία τῆς πρώτης καποδιστριακῆς περιόδου, ὁ Ἀσώ-

Βάμβα ἔχουμε στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Φαρμακίδη πρὸς τὸν Ἀσώπιο. Σταχυολογῶ: 8.5.1832, «Μανθάνω ὅτι ὁ Μπάμπας παρητήθη καὶ ἔρχεται εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καλῶς νὰ ὀρίσῃ· ἀλλὰ Κέρκυραν δὲν εὕρισκει» (στὸ ἴδιο, σ. 168)· 31.10.1833, «Ὁ σοφὸς Βάμβας προσκληθεὶς παρὰ τῶν συμπολιτῶν του Χίων, ὡς συστημένος παρὰ τοῦ ἡδὴ ἀποθνήσκοντος ἀρχιεπίου, σχολαρχεῖ εἰς Σύρα» ... «Ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ θέλουσιν διαδοθῆ τὰ φῶτα εἰς τὴν σκοτισμένην Ἑλλάδα. Ἄν δὲν ἔπαυον αἱ ἐφημερίδες ἤθελον γράψῃ περὶ αὐτοῦ. Ἀλλὰ γράψῃ σύ, καὶ πέμπε μοι ὅ,τι γράψῃς. Θέλεις γράψῃ καλῆτερά μου, καὶ ἂν ὅ,τι γράψῃς ἦναι φιλολογικὸν ἐκδίδεται διὰ τοῦ εἰς φιλολογικὴν ἐφημερίδα μεταβαλλομένου Τριπτολέμου. Ὁ Ἥλιος κατὰ Βάμβα δὲν λέγει τί· διότι ἐκδίδεται παρὰ μαθητῶν τοῦ Βάμβα» (Ἀρχεῖο Ἀσωπίου, Ἄσ. 224)· καὶ στίς 4/16.3.1834, «Ὁ δ' ἀσκήσ Βάμβας φιλοσοφεῖ εἰς Σύρα καὶ ἀργυρολογεῖ κατὰ τὴν φιλοσοφίαν του καὶ παρὰ τῶν μερῶν βιβλιοκαπῆλων» ... «Ἄν καὶ οἱ σοφοὶ οὗτοι διορισθῶσι καθηγηταὶ εἰς τὸ πανεπιστήμιον ἐπροκόψαμεν» (Ἀρχεῖο Ἀσωπίου, Ἄσ. 225). Γιὰ τοῦ Βάμβα τὰ αἰσθήματα πρὸς τὸν Φαρμακίδη βλ. τὴν ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Ι. Πρῶτα τῆς 15.4.1833 πού δημοσιεύεται ἀπὸ τὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ (*Δύο φίλοι*, ὅ.π., σ. 49-50).

63. Πβ. Κ. Θ. Δημαρᾶς, Πρόλογος στὴν ἀνατύπωση τοῦ *Λόγιου Ἐρμῆ* ἀπὸ τὴν Ἐταιρεία Ἑλληνικοῦ Λογοτεχνικοῦ καὶ Ἱστορικοῦ Ἀρχεῖου (τ. Α', Ἀθῆνα 1988, σ. 7).

64. Οἱ Ἕλληνες φοιτητὲς πού συγκεντρώθηκαν στὴ Γοττίνγη τὴ διετία 1819-1821, μετὰ προσεζάρχοντες τὸν Ἀσώπιο καὶ τὸν Φαρμακίδη, συνεπικουροῦν μετὰ κάθε τρόπο τὸν *Λόγιο Ἐρμῆ*, δίνοντας οὐσιαστικὰ τὸν τόνο τῆς περιόδου αὐτῆς. Σχετικὸς φάκελος μετὰ τεκμήρια πού ἔχω συγκεντρώσει κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Ἀσωπίου ἐλπίζω κάποτε νὰ δημοσιευτεῖ.

πιος παρακινεί τον Φαρμακίδη «έν ᾧ εἶναι καὶ ὁ Κοκκινάκης αὐτοῦ»⁶⁵ νὰ καταπιαστεῖ καὶ πάλι μὲ τὸν Λόγιον Ἐρμῆ. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο θέλησε νὰ ἐνταχθεῖ τὸ δικό του κείμενο, καὶ παρ' ὅλη τὴ ρητὴ ἄρνηση τοῦ Φαρμακίδη ἐξακολουθεῖ νὰ σκηνοθετεῖ μιὰ Νέα Περίοδο. Εἶδαμε ὅτι κατὰ πάσα πιθανότητα τὸ φυλλάδιο δὲν κυκλοφόρησε, καὶ δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι ὁ Λόγιος Ἐρμῆς, ὡς φιλολογικὴ ἐφημερὶς «ἐπὶ δούλης Ἑλλάδος ἀκμάσας δὲν ἀντικατεστάθη ἐπὶ αὐτῆς ἐλευθέρας», ὅπως διαπιστώνει μὲ ἀρκετὴ δόση πικρίας ὁ Ἀσώπιος 20 χρόνια ἀργότερα.⁶⁶ Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς τεχνικὲς καὶ οἰκονομικὲς δυσκολίες, τὶς ὁποῖες ὁ Φαρμακίδης εἶναι σὲ θέση νὰ σταθμίζει καλύτερα ἀπὸ τὸν Ἀσώπιο, παράλληλα ζεῖ καὶ βιώνει ἕνα περιβάλλον ὅπου οἱ προεπαναστατικὲς συσπειρώσεις ἔχουν πάψει νὰ εἶναι δεδομένες. Ἀρκεῖ νομίζω, νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ὁ Κοκκινάκης, ἐκεῖνος δηλαδὴ ποῦ ἡ παρουσία του στὴν Αἴγινα τροφοδοτεῖ τὸν ἐνθουσιασμό τοῦ Ἀσώπιου, εἶναι αὐτὸς ποῦ πληροφορεῖ τὸν Κοραῆ ποὺς κρύβεται πίσω ἀπὸ τὰ ἀρχικὰ Α.Ζ. τῆς Γενικῆς Ἐφημερίδος.⁶⁷ Ἴσως βέβαια, στὴν περίπτωση αὐτῆ, ἡ ἀποθέσις ποῦ ἐπικαλεῖται ὁ Ἀσώπιος δύσκολα νὰ μπο-

65. Αἰκ. Κουμαριανοῦ, ὁ.π., σ. 161.

66. Κ. Ἀσώπιος, *Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων*, Ἀθήνα 1850, σ. 384. Ἐπισημαίνω ὅτι ἡ φράση ὀλοκληρώνεται μὲ τὰ ἐξῆς: «μόνον τοῦ Φιλολογικοῦ Συνεδήμου παρέχοντος εἰς τοῦτο χρηστάς ἐλπίδας». Θυμίζω ἐδῶ ὅτι τὸ 1839 σχεδιάζεται νὰ ἐκδοθεῖ στὴν Ἀθήνα περιοδικὸ μὲ τὴν ἐπωνυμίαν Λόγιος Ἐρμῆς (Εἰσαγωγή τοῦ Ἐμμ. Φραγκίσκου στὴν ἀνατύπωση τοῦ Λόγιου Ἐρμῆ, ὁ.π., σ. ιγ'). Ὅπως πληροφορήθηκα ἀπὸ τὸν Δ. Ἀντωνίου καὶ τὸν Ἐμμ. Φραγκίσκο, στὸ ἀταξινόμητο Ἀρχειο Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν τῶν Γ.Α.Κ. σώζεται σχετικὸς φάκελος. Τὸ περιεχόμενό του ἀξίζει νὰ ἀποτελέσει ἀντικείμενο αὐτόνομης ἀνακοίνωσης ἢ ὁποία θὰ τοποθετοῦσε, ἐνδεχομένως, τὴν προσπάθεια αὐτῆ, ὅπως ἐξᾴλλου καὶ τὸν Φιλολογικὸ Συνέδημο, στὶς διαδοχικὲς ἀπόπειρες, λιγότερο ἢ περισσότερο ἐπιτυχημένες, τῆς ἐλλαδικῆς κατεστημένης λογιουσύνης νὰ διαμορφώσει τὸ φιλολογικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ περιοδικό της ὄργανο. Ἐπισημαίνω πάντως ὅτι στὴν περίπτωσιν τοῦ Λόγιου Ἐρμῆ τοῦ 1839, ἡ ὀμωνυμία δὲν διεκδικεῖ τὴ συνέχεια. Ὁ τίτλος ἔχει γίνει πλέον σύμβολο. Τὸ περιβάλλον ἀπὸ τὸ ὁποῖο πηγάζει ἡ προσπάθεια ἀλλὰ καὶ οἱ στοχεύσεις διαφέρουν.

67. *Ἀλληλογραφία*, ὁ.π., τ. Σ', ἐπιστολὲς ἀρ. 1345 τῆς 6.4.1829 πρὸς Ι. Ρώτα (σ. 135), ἀρ. 1349 τῆς 30.4.1829 ἀπὸ Ζ. Βλαστό καὶ Ι. Ρώτα (σ. 139), καὶ ἀρ. 1353 τῆς 14.5.1829 πρὸς Ι. Ρώτα καὶ Ζ. Βλαστό (σ. 143). Αὐτὰ μάλιστα, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν Φαρμακίδη τῆς 8.12.1826 (στοῦ ἴδιου, τ. Ε', ἀρ. 1223) ὅπου ἐπικυρώνεται προηγουμένη ἀπόφασις τῶν φίλων τῆς Τεργέστης νὰ τὸν καταστήσουν «οἰκονόμου» τῶν ἐκδόσεων τοῦ Κοραῆ, καὶ τὴν μεταγενέστερη ἄρση τῆς εὐνοίας αὐτῆς (στοῦ ἴδιου, τ. Σ', ἐπιστολὲς ἀρ. 1318 τῆς 18.8.1828 πρὸς Ι. Ρώτα καὶ Ζ. Βλαστό, σ. 102, ἀρ. 1322 τῆς 17.9.1828, σ. 107, καὶ ἰδίως, μὲ σαφῆ ἀλλαγὴν στὸν τόνο ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Κοκκινάκη, ἀρ. 1360 τῆς 27.7.1829 πρὸς Ι. Ρώτα, σ. 152).

ρεϊ νά συντελεστεί: ή στάση τοῦ Κοκκινάκη ὑπαγορεύθηκε προφανῶς ἀπό τὸ γεγονός ὅτι Χίος αὐτός, βρέθηκε ἐξ ὀρισμοῦ μὲ τοὺς βαλλόμενους Χίους.⁶⁸ Πάντως, τὸ αἰσιόδοξο ἐκεῖνο κλίμα τῆς, ἐπιφανειακῆς ἔστω, σύμπνοιας, τῆς εὐρύτερης δυνατῆς συμμαχίας, τὸ ὁποῖο ἔθρεψε τὸν Λόγιο Ἐρμῆ προεπαναστατικά εἶχε χαθεῖ ἀνεπιστρεπτί. Καί εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς ποῦ ὁ Φαρμακίδης, ἀπὸ τὴν Αἴγινα, τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1829, μπορεῖ νά τὸ γνωρίζει, ἐνῶ ὁ Ἀσώπιος, στὴν Κέρκυρα, τὴν ἴδια στιγμή μοιάζει νά τὸ ἀγνοεῖ.

«Παρήλθεν ὁ καιρός, ὁ τωρινὸς ἀκόμη δὲν εἶναι εὐνοϊκὸς καὶ τὸ μέλλον ἄδηλον» γράφει ὁ Φαρμακίδης στὸν Ἀσώπιο, ἀναφερόμενος στὴν ἐπιδιωκόμενη ἐπανέκδοση τοῦ Λόγιου Ἐρμῆ.⁶⁹ Τὸ νῆμα ποῦ ἔκοψε ἡ Ἐπανάσταση δὲν μποροῦσε εὐκολὰ νά ξαναπιαστεῖ. Μὲ καιρὸ καὶ μὲ κόπο θὰ γνέθονταν ἀπ' τὴν ἀρχὴ μὲ νέα ὕλικά καὶ νέα κλώση. Ἡ ἀποτυχία τοῦ ἐγχειρήματος εἰκονογραφεῖ ἀκριβῶς αὐτὴ τὴν ἀνακολούθια.

Τὸ μέγεθος τοῦ κατακλυσμοῦ ποῦ σήμανε ἡ Ἐπανάσταση δὲν ἦταν ἐξαρχῆς αὐτονόητο οὔτε ἔγινε ἀπὸ ὅλους τὴν ἴδια στιγμή, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ τὴν ἴδια ἔνταση ἀντιληπτό. Ἡ συνειδητοποίηση τῆς ριζικῆς ἀνατροπῆς τοῦ σκηنيοῦ στάθηκε ἀργή καὶ ἐπώδυνη. Καὶ μπορεῖ ὅσοι βρέθηκαν μέσα στὴν κιβωτό, σὰν τὸν Φαρμακίδη, νά εἶχαν προνομιακὴ θέση γιὰ νά παρατηροῦν τὰ τεκταινόμενα, καὶ αὐτὸ νά ἐξηγεῖ στάσεις καὶ συμπεριφορές. Προνομιακὴ σὲ σύγκριση μὲ ὅλους τοὺς ἀναβαθμούς τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ. Οἱ ταχύτατες ὅμως ἀλλαγές, γιὰ νά γίνουν καταληπτές, ἀπαιτοῦσαν μιὰ διαρκὴ προσαρμογὴ τῶν νοητικῶν ἐργαλείων, ἡ ὁποία θὰ ἀποτελοῦσε τὴν ἀναγκαία καὶ ἱκανὴ συνθήκη γιὰ τὴν προσαρμογὴ τῶν στρατηγικῶν καὶ τὴν ἀποτελεσματικὴ δράση τῶν κοινωνικῶν ομάδων. Οἱ ἀδράνεις δύσκολα μποροῦσαν νά ξεπεραστοῦν στὴν προοπτικὴ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς γενιᾶς.

Ἔτσι ἡ ἑλληνικὴ λογισύνη, ἐκεῖνη ποῦ ἀνδρώθηκε στὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνα, ἔζησε τὴν ἀνάταση καὶ τοὺς εὐρεῖς ὀρίζοντες τοῦ ἑλληνισμοῦ στὴν

68. Ἦς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ Κοκκινάκης ἦλθε στὴν Ἑλλάδα τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1828, ὕστερα ἀπὸ ἐπανειλημμένες σχετικὲς συστάσεις τοῦ Κοραῆ (πρῶτὴ σχετικὴ μνεία στὴν Ἀλληλογραφία, ὅ.π., τ. 5', σ. 54, σὲ ἐπιστολὴ τῆς 11.11.1827 πρὸς τὸν Ι. Ρῶτα, καὶ στὴ συνέχεια, σ. 88, 92) καὶ ὅτι συμμετεῖχε ἐνεργῶς στὶς κινητοποιήσεις τῶν παρεπιδημούντων Χίων (τεκμήριο ἀποτελεῖ ἡ ὑπογραφή του σὲ κείμενο ποῦ στέλλουν στὸν Κοραῆ οἱ «Συμπολίται» του «καὶ Δημογέροντες τῶν Χίων» ἀπὸ τὴ Σύρα στὶς 15 Ὀκτωβρίου 1828, Ἀλληλογραφία, ὅ.π., σ. 111).

69. Αἰκ. Κουμαριανοῦ, ὅ.π., σ. 161.

περίοδο τῆς κορύφωσης τοῦ διαφωτισμοῦ, ἡ γενιὰ τοῦ Λόγιου Ἐρομῆ, τοῦ Ἀσώπιου καὶ τοῦ Φαρμακίδη, ἔχασε τὴν πνοή τοῦ τῆ θέρμαινε. Ἡ περιθωριοποίηση ὑπῆρξε γιὰ ὀρισμένους ἢ φυσικὴ συνέπεια τῆς ἀποδιάρθρωσης τῶν δικτύων. Ἄλλοι κατόρθωσαν νὰ ἀνασυνταχθοῦν καὶ μάλιστα νὰ βρεθοῦν στὸ ἐπίκεντρο τῶν μετεπαναστατικῶν ἐξελίξεων. Ὁ λόγος τους ὅμως προοδευτικὰ ἀπονευρώθηκε, ἔγινε ἀνενεργός. Ὁ κώδικας εἶχε ἀλλάξει κι ἐκεῖνοι, ἀνεπαισθήτως, βρέθηκαν νὰ ἀφομοιώνονται ἀπὸ μιὰ νέα τάξη πραγμάτων τῆς ὁποίας τὸ ρυθμὸ καὶ τὴ δυναμικὴ ἀδυνατοῦσαν νὰ ἐλέγξουν. Νεώτεροι θὰ τοὺς διαδέχονταν, μὲ προσφορότερα ἐργαλεῖα σκέψης καὶ δράσης καί, συνεπῶς, μὲ μεγαλύτερες πιθανότητες ἐπιτυχίας στὸ πεδίο τῆς ὁσμώσης καὶ τῶν τελεσφῶρων συγχερασμῶν.

ΠΟΠΗ ΠΟΛΕΜΗ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Οἱ ἐπιστολὲς ποὺ ἀκολουθοῦν προέρχονται ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο Ἀσωπίου. Ἡ πρώτη (σχέδιο ἐπιστολῆς, Ἀσ. Σύμμεικτα 18, φ. 2) καταλαμβάνει τὸ πρῶτο φύλλο διφύλλου ὅπου ἀκολουθοῦν, μὲ ἡμερομηνία 3.11.1828, δύο ἀκόμη σχέδια («Ἐκλαμπρότατε», «Πανιερώτατε»). Ἡ δεύτερη (Ἀσ. 1770), καθαρογραμμένη, μὲ τὸ ὄνομα τοῦ παραλήπτη στὸ verso καὶ ὑπόλοιπο σφραγίδας, φαίνεται ὅτι ἐπιστράφηκε ἀργότερα στὸν ἀποστολέα τῆς.

Οἱ γωνιώδεις ἀγκύλες δηλώνουν χωρὶς διαγραμμένο στὸ πρωτότυπο.

1

Κεγκύρα 29 8βρίοιο 1828. Ν.

Φίλτατε Θεόκλητε,

Τὰ διάφορα γράμματά σου, ποῖα πρῶτα καὶ ποῖα ὕστερα ἔλαβα σχεδὸν ὅλα. Ἀλλὰ μετὰ λύπης μου μεγάλῃς δὲν ἠδυνήθην νὰ εὔρω ἔκτοτε εὐκαιρίαν ἀσφαλῆ νὰ σὲ στείλω τὸ ζητηθὲν βιβλίον διότι τίς ὑπῆρξαν εἰς Σύρον, τίς εἰς Ναβαρίνον καὶ τίς ἀλλαχοῦ, ὥστε δὲν ἠμπόρουν νὰ τὸ ἐμπιστευθῶ εἰς οὐδένα, δισειρέτεον μάλιστα ὄν, καὶ ἐπομένως ἐπίζηλον. Ἡμποροῦσα εὐκολώτερα νὰ τὴν στείλω κατ' εὐθείαν εἰς Βενετιάν ἀπὸ ἐδῶ. Ἀλλ' ἔβλεπα πάλιν ὅτι ἦτον ἀνάγκη νὰ τὴν ἔχῃς αὐτοῦ διὰ νὰ κάμῃς καμμία διόρθωσιν. Ἐννοεῖς λοιπὸν εὐκόλα ὅτι πᾶσα ἐπιστολή σου ἦτον δι' ἐμὲ νέα πλιγγὴ μὴ δυνάμενον νὰ σὲ εὐχαριστήσω κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν μου. Μίαν μόνην παρηγορίαν εἶχα, τὴν ἐλπίδα ὅτι Κ. Κεφαλᾶς ὁ φίλος μας μετὰ τοῦ ὁποίου τὴν ἀναχώρησιν ἔλαβα γράμμα σου περὶ τῆς τοῦ βιβλίου ἀποστολῆς, ἐρχόμενος αὐτόθι ἔφερε μαζί του τὴν χρηστομάθειαν ταύτην. Τὸ πρωτότυπον οὔτε ἔλαβα, καὶ ἴσως οὔτε λήψομαι. Τώρα ἀπεγνωσμένος νὰ εὔρω ἄλλο μέσον τὸ στέλλω μὲ τὸ καράβιον τὸ ὅποιον φέρει αὐτοῦ τὰς ἀπελευθέρους γυναῖκας καὶ τὰ παιδιά. Μία ἐξ αὐτῶν ὀνομάζεται Σωσάννα ἢ Σιάννα, γυνὴ τοῦ ποτὲ Ἀθανασίου Δράκου. Εἰς αὐτὴν παραδίδω τοὺς τέσσαρες τόμους τῆς τοῦ Ἰάκωφ χρηστομαθείας, καὶ φρόντισε νὰ τοὺς παραλάβῃς.

Διορθώσεις επιδέχεται βέβαια τὸ βιβλίον πολλές· ἀλλὰ εἶμαι καὶ ἐγὼ τῆς αὐτῆς γνώμης νὰ τὸ τυπώσῃς ὡς εἶναι ἀφίνων τὴν καλλιωτέραν ἔκδοσίν του εἰς καιροὺς καλλιωτέρους. Διὰ τοῦτο σὲ συμβουλεύω νὰ μεταχειρισθῆς ὡς βάσιν τὴν Γραμματικὴν τοῦ Βουτιμάννου, τὴν ὅποιαν παρακάλεσε τὸν κυβερνήτην νὰ μετατυπώσῃ μετὰ τῆς Χρηστομαθείας· διότι ἀλλέως θὰ εἶναι δύσκολον. Εἰς τὴν τρίτην δυνατὸν νὰ γένωσι καλλιώτερα. Τῶν ἐνδεχομένων νὰ τυπωθοῦν καὶ ἐνταῦθα τὰ βιβλία ταῦτα, ἂν τῶ ὄντι εἰσαχθῶσιν εἰς τὰ κοινὰ σχολεῖα· ἀλλὰ σὺ ἀκολουθεῖ τὸ ἔργον σου. Εἰς ἓνα μικρὸν πρόλογον εἰπὲ τὰς δυσκολίας, καὶ ὑποσχέσου [μεταρρυθμισιν. (Περὶ ἐδικῆς μου Γραμματικῆς μὴ εἶπῃς οὐδὲ λόγον.)

Τὰ τῆς ἀκαδημίας μ' ὄλον ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας ἔπρεπε νὰ γένη ἡ ἔναρξις τῶν μαθημάτων δὲν ἠξεύρομεν τίποτε. Οὔτε οἱ διδάσκαλοι ὠνοματίσθησαν ἀκόμη, οὔτε τὸ σεμινάριον ἔγνε. Μαθηταὶ παρὰ τοὺς ὑποτρόφους ἀναγνώστας δὲν ὑπάρχον. Ὁ Β. ἐκήρυσεν ἀδιάλλακτον πόλεμον διότι δὲν ἐσυστήσαμε τὴν Γραμματικὴν του εἰς τὰ σχολεῖα. Τὸ παρελθὸν καλοκαίριον δὲν ἦτον τὸ εὐτυχέστερον εἰς ἐμέ. Διὰ νὰ μὴ εἶπω τίποτε περὶ ἐμοῦ ἢ συμβία μου εἶχεν ἐνόχλησιν, ὄχι ὁμως ἐπικίνδυνον, ὁ δευτερότοκος υἱός μου ἦτον ἐτοιμοθάνατος, καὶ ἐτοιμοθάνατος καὶ ἡ πενθερά μου καὶ εἶχαμε καὶ ἔλληψιν ὑπὲρ τεύ. Καὶ αὐτὴ μὲν σὲ ἀφήκε χρόνους μακαρισθεῖσα πρὸ ἑβδομάδος μᾶς. Ὁ υἱός μου ἀνέλαβε, καὶ οὕτως ἀρχίζομεν πάλιν νὰ συστηματιζώμεθα ἔπειτα ἀπὸ πεντάμηνον ἀνησυχίαν, ταραχὴν, καὶ δαπάνην καὶ τὰ λοιπά.

Τὸ περὶ Ἑλλάδος δράμα ὅσον ὑπάγει περιπλέκεται, καὶ δὲν ἠξεύρω πῶς ἔχει νὰ λυθῇ. Εὔχομαι νὰ γένη ἐπ' ἀγαθῶ.

2

Κύριε Πετρόακη,

Οἱ λόγοι, τοὺς ὁποίους σᾶς ἐπαρακάλεσα νὰ σημειώσῃτε εἰς τὸν κύριον Φιλητᾶν, εἶναι οἱ ἀκόλουθοι :

«Ἐλαβα γράμμα παρὰ Φαρμακίδου, εἰς τὸ ὅποῖον μὲ φανερόντι ὅτι ἔλαβε τὰ χειρόγραφα του, καὶ ὅτι θέλει ἐπιχειρισθῆ τὸ ἔργον. Νομίζει δὲ ὅτι χρειάζονται εἰκοσιπέντε ἕως τριάκοντα τάλαρα· ἴσως καὶ ὀλιγώτερα. Ὁμίλησα περὶ τούτου τὸν Πρ. Αὐτὸς δὲ δύο φοραῖς μὲ εἶπεν ὅτι θέλει φροντίσει αὐτὸς (δὲν εἶχαν ἀρχίσει ἀκόμη τὰ μαθήματα). Ἐκτοτε δὲ ἄλλην τρέπεται καὶ οὐδὲ προσβλέπων ἀξιῶ. Ὅθεν τί νομίζεις; Ἐγὼ νομίζω ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑπομείνωμεν νὰ ὑπάγουν οἱ κόποι εἰς μάτην. Ὅθεν ἂν εἶσαι ὁμογνώμων γράφε καὶ ἐνήργει κατ' αὐτό· καὶ ἐγὼ γράφω ὁμοῦ καὶ συνεργῶ. Εἰ δὲ μὴ νὰ τὸν γράφωμεν νὰ μὴν ἀρχίσῃ.»

Προσφέρετέ τον τοὺς ἀσπασμούς μου, καὶ ὑγαίνατε.

Εἰς τοὺς ὀρισμούς σας
πρόθυμος
Κ. Ἀσώπιος

[Πανώγραμμα:]

Πρὸς τὸν ἐγγενέστατον κύριον κύριον

Πέτρον Οἰκονόμον

κτλ. κτλ. κτλ.